

מעדני יום טוב הלכות תשעה באב

שיעורי הגאון רבי יום טוב זנגר שליט"א

רב ביהכנ"ס "צעירי ישיבת פוניבז'" - בני ברק

מתוך שיעורים שנמסרו מידי יום שני בשעה 8:30
בביהכנ"ס המרכזי "ישועות דוד" - אחוזת ברנפלד

ניתן לשמוע את השיעורים

במערכת קול הלשון 03-6171111 ולאחמ"כ להקיש 1-3-4-6-5

נתרם לרפואת והתחזקות

רשכבה"ג מרן רבינו אהרן יהודה ליב בן גיטל פיגא שטינמן שליט"א

לע"נ הר"ר גד בהר"ר מרדכי גדליהו זצ"ל

גלב"ע כ' תמוז תשע"ד

ת.נ.צ.ב.ה.

עניני תשעה באב

ישיבה על הקרקע בסעודת המפסקת ובתשעה באב

ישיבה ע"ג קרקע בסעודה המפסקת

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ב ס"ז) נהגו לישוב ע"ג קרקע בסעודה המפסקת, והסביר בשו"ת תרומת הדשן (סי' קנ"א) דאין הטעם משום אבילות, דהרי בזמן שאוכל עדיין לא חל ת"ב, אלא הטעם הוא משום דבעי סעודה עניי ושפילה, ולכן אסור בב' תבשילין ובשר ויין, דכל מה שיושבים על הקרקע הוא כדי שיהי ניכר שאין זו סעודה רגילה, ואמנם מנהגם הי' שהיו אוכלים בהסיבה, אבל לדין שאין מנהגינו כן, א"כ אין שפלות הסעודה ניכרת אא"כ יושב ע"ג קרקע, וע' במ"ב (שם סק"ז) שמביא טעם זה בקיצור.

עוד כ' שם המ"ב דאם הוא אדם חלוש, יכול להניח כר תחתיו, וצע"ק דהרי בסוף הל' ת"ב (סי' תקנ"ט סק"א) כ' המ"ב לגבי כל אחד ואחד, דבת"ב מותר להניח תחתיו שק או כר קטן, ולא הזכיר שהיא הלכה דווקא לחלשים, ואפשר יש לחלק כמש"כ הגר"א (סי' תקנ"ב) בשם התרוה"ד דיש נ"מ בין סעודה המפסקת שדומה למי שמתו מוטל לפניו והוא אונן, ובין ת"ב שדינו כמו אבל וצ"ע.

עד מתי מותר לשבת על כסא בערב ת"ב

והנה כיון שבסעודה המפסקת הוא בגדר אונן ולא בגדר אבל, לכן פסק הרמ"א (סי' תקנ"ב ס"ז) שא"צ לחלוץ מנעליו בסעודה המפסקת, וכמו"כ יכול לשבת על הכסא אחרי הסעודה כיון שדיני האבילות של ת"ב עדיין לא התחילו (וע"ש במ"ב סק"ח), אלא דנחלקו הפוסקים עד מתי מותר לשבת על הכסא. בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ג) כ' ליל ת"ב ויומו יושבים בביהכנ"ס לארץ עד תפלת המנחה, וכי המ"ב (סק"א) דהיינו אחר שענו "ברוך ה' המבורך" דזה צריך להיות בעמידה, וכן משמעות הח"א (כלל קל"ד ס"ג) שכתב "ואחר שאכל מותר לישוב על הספסל עד שתחשך", והסביר בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' פ"ג) דאע"פ שהשו"ע (סי' תקנ"ג ס"ב) פסק דביהשמי"ש של ת"ב אסור כמו יוהכ"פ (וע"ש ברמ"א שכי דרחיצה וסיכה ונעילת הסנדל מותרים עד ביהשמי"ש), שאני ישיבה שאינה אלא מנהג, וכתב דיש לראות איך הי' המנהג, אם נהגו גם בביהשמי"ש, ומסברא אין להחמיר.

אבל בשו"ת שלמת חיים (סי' שלי"ט) וכן באג"מ (או"ח ח"ה סי' ט') פסקו דלכתחילה יש להחמיר שלא לשבת על כסא כבר מביהשמי"ש, והסביר באג"מ דמש"כ המ"ב הנ"ל שיושבים על הקרקע רק אחרי שענו "ברוך ה' המבורך", כוונתו לומר דאיסור ישיבה על הספסלים אסור תיכף משקיעה, אבל חיוב ישיבה לארץ הוא דווקא אחר ברכו משום שצריך לעמוד כשעונה ברכו.

ישיבה על הארץ בת"ב או על כסא נמוך

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ג) ליל ת"ב ויומו יושבים בביהכנ"ס לארץ עד תפלת המנחה (פ"י וכשי"כ בביתו, אלא דהחידוש הוא גם בביהכנ"ס אע"ג דאינו כבוד לישוב הכי בביהכנ"ס, בכל זאת ישב כן). וכי המ"ב (סק"א) דיכול לישוב על ספסל נמוך למי שקשה לו לישוב על הארץ, וכן המנהג (גשר החיים פרק כ' סי' ה' ס"א), וכי הפוסקים דכסא נמוך פירושו שהוא פחות מג' טפחים דכארעא סמיכתא הוא, אבל מביאים שמרנן החזו"א זצ"ל והקה"י זצ"ל ישבו על שרפרף נמוך, ולא דקדקו שיהי דווקא פחות מג' טפחים (ארחות רבינו ח"ב עמוד קל"ח), אלא העיקר שיהי נמוך מן הרגיל, וכן נקט גם מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פט"ו הערה 25).

כ' הט"ז (סי' תקנ"ט סק"ד) דהא דמבואר בשו"ע שיושבים על הארץ, אינו חיוב דווקא לשבת, דהרי אם רוצה לעמוד מותר לו לעמוד, אלא שאם יושב ישב על הארץ, וכן מוכח גם בהל' אבילות (יו"ד סי' שפ"ז בש"ך וט"ז) דמותר לאבל ללכת ולעמוד וא"צ לישוב כלל רק כשהמנחמים אצלו. לפ"ז י"א שבשעת אמירת הקינות לכתחילה יש לישוב דרך אבילות (נטעי גבריאל פס"ח הערה ו'), ומ"מ כ' הבה"ט (סי' תקנ"ט ס"ג) בשם המהרי"ל שלא ישב על המדרגות העולות לבימה או לארון הקודש, אבל החוות יאיר (מקור חיים סי' תקנ"ט) כ' דמותר לשבת על המדרגות שלפני הארון הקודש, דדינו כיושב על הארץ.

ישיבה למי שנוסע באוטובוס

מי שנוסע באוטובוס פסק מרן הגריש"א זצ"ל (בסי' תורת היולדת פמ"ח הערה י"ז) דמותר לו לשבת על הכסא ואינו חייב לשבת שם על הרצפה, דמה שיושב באוטובוס אינו דרך תענוג ונוחיות, ובכה"ג לא תקנו שיצטרך לישוב על הארץ, אבל מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פט"ו ס"ו) הורה דאם אין המקום דחוק ויש אפשרות לעמוד, ראוי לדקדק בכך.

ישיבה על כסא רגיל לחולה שקשה לו לשבת על כסא נמוך

אדם חלש או זקן או יולדת או מעוברת שקשה להם לשבת על כסא נמוך, מותרים לשבת על כסא רגיל כיון דאין זה לשם תענוג (עי' ערוה"ש יו"ד סי' שפ"ז ס"ג, ותורת היולדת פרק מ"ח ס"ב).

האם מותר להמשיך לשבת על כסא נמוך אחרי חצות היום

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ג) ליל ת"ב ויומו יושבים בביהכנ"ס לארץ עד תפלת המנחה, והרמ"א הוסיף שעכשיו נהגו לישוב על ספסליהם מיד אחר שיצאו מביהכנ"ס שחרית, ומאריכין עם הקינות עד מעט קודם חצות, והסביר המ"ב (סק"ב) דאחרי הקינות הולכין לבית הקברות וזה נמשך עד חצות, ואז רשאי לישוב על הספסל. והנה יש להסתפק אם רשאי להמשיך לשבת על הארץ גם אחרי חצות היום, או שמא אין ענין בדבר ואדרבה הדבר נראה כיוהרא.

בספר יוסף אומץ (ראש הדיינים ובני הישיבה בפרנקפורט בזמן השלי"ה הק' בסי' תתפ"ו) כ' וז"ל מי שיושב כל היום על גבי קרקע לשריפת בית אלוקינו, יזכה לנחמה וישיש אותה משוש, וכן נהגתי כמה שנים עכ"ל, ובלקט יושר (עמוד 112 סוד"ה אם) כ' שרבו התרוה"ד לא רצה לישוב על הספסל עד אחר מנחה אע"פ שהתיר לאחרים אחר חצות. בפסקי הגר"א (סי' תקנ"ט ס"ג) כתב דלשיטת הגר"א צריך להחמיר לישוב על הארץ עד חשיכה, ואין היתר לישוב ע"ג ספסל לאחר חצות, דרק מה שהוא ממנהגא מותר מחצות ולא מה שנאסר מדינא.

אמנם בתוס' חיים על הח"א (כלל קל"ה סקל"א) כ' בשם שו"ת נאות דשא (מבעל הלבושי שרד בסי' ל"ה), דאחרי חצות אסור להחמיר על עצמו לשבת ע"ג הארץ דמחזי כיוהרא, והוסיף דת"ב איקרי מועד לגבי כל דבר שלא נאמר שצריך לנהוג בו מנהגי אבילות ועינוי, ומה"ט הט"ז (סי' תקנ"ט סק"ו) ה"י צריך לחדש דכשמספידים חכם שמת מותר לישוב על הקרקע גם אחרי חצות, דבלא"ה ה"י אסור להמשיך לשבת בקרקע, ורק כיון שהוא יום הספד ונהי ובכי על בית מקדשנו, ועל עם ה' כי נפלו בחרב, לכן הותר להמשיך לשבת כן בזמן ההספד על חכם שמת.

תלמוד תורה בתשעה באב

לימוד בערב תשעה באב

כ' הרמ"א (סוסי' תקנ"ג) דנהגו שלא ללמוד בערב ת"ב מחצות ואילך כי אם בדברים המותרים בת"ב, והסביר המ"ב (סק"ח) טעם הדבר משום דתורה משמחת הלב. אבל צריך להבין למה ת"ת שונה מכל חמשה העינויים שמותרין לכתחלה בערב ת"ב, ותי' המ"ב דעיקר הטעם הוא משום שיכול אז ללמוד דברים שמותר ללומדם בת"ב, אלא דגם טעם זה צריך להבין, ועי' בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנ"ו) שהסביר דכל מה שלומד מחצות ואילך, עדיין מחשבתו עליו והרהורו גביה בלילה, ונכנס לאבלות של ת"ב כשהוא שמח.

אבל המ"ב שם כ' בשם המאמר מרדכי, כיון דמניעת לימודו הרגיל גורם ביטול תורה של הלומדים שמתרשלים ללמוד דברים המותרים בת"ב, דאין אדם לומד אלא מה שלבו חפץ, לכן יש להקל, וכן נהג המאמר מרדכי בעצמו, וגם הח"א כ' שהוא חומרא יתירה, וסיים המ"ב דמי שרוצה להקל בזה אין מוחין בידו.

והנה אפילו לפי המחמירין, י"א דמותר להקל ללמוד בהרהור בערב ת"ב אחרי חצות (נטעי גבריאל פ"ג ס"ז), דבלא"ה יש ראשונים המתירים ללמוד בהרהור בת"ב גופא, ובסברא זו יישב המנהג שלומדים משניות לעילוי נשמת הנפטר בבית האבל בין מנחה למעריב, אע"פ שהאבל אסור בתלמוד תורה.

אמירת תהלים בערב ת"ב אחרי חצות

בשו"ת דברי מלכאל (ח"ו סי' כ') פסק דמותר לומר תהלים בערב ת"ב אחרי חצות, משום שהוא דרך תחינה ובקשה, ויש להוסיף לפמשי"כ החת"ס דהאיסור ללמוד בערב ת"ב הוא רק משום שבליל ת"ב עדיין מחשבתו והרהורו גביה, אי"כ בתהלים א"צ לחוש לכך בכלל.

ללמד קטנים דברים הרעים שבירמיה וכו' בערב ת"ב

לפ"ז יש להסתפק אי שרי לכתחילה ללמד קטנים ספר איוב, ודברים הרעים שבספר ירמיה וכו' בערב ת"ב אחרי חצות, דהרי המ"ב (סי' תקנ"ד סק"ב) כ' בשם המ"א שבת"ב אסור ללמוד עם התנוקות אפילו דברים הרעים, ורק מותר ללמד מהחורבן שאינו אלא סיפור דברים ומשבר לב התינוק, ואילו הטי"ז והדגומ"ר הקילו ללמד. בשו"ת כתב סופר (או"ח סי' ק"א ד"ה ויצא) כ' דלפמשי"כ החת"ס זצ"ל, בערב ת"ב יהיה מותר, דכל האיסור הוא רק משום שיהרהר בלילה וזה לא שייך במלמד דברים הרעים, דהרי מותר לו לכתחילה להרהר בדברים הללו בליל ת"ב.

כתיבת סת"ס בערב ת"ב אחרי חצות

לפי הסבר החת"ס, יש להקל לכתחילה לכו"ע לסופר שיכתוב תפילין ומזוזות אחרי חצות בערב ת"ב, דאין זה בכלל פקודי ה' ישרים משמחי לב, דבדרך כלל כיון דבעבידת' טריד [והיינו אע"פ שלכתחילה הוא צריך להוציא מפיו מה שעתיד לכתוב (עי' שו"ע סי' ל"ב סלי"א ומ"ב ס"ק קל"ו)], אין לו שמחת לימוד התורה מזה וא"כ אין לחוש שיהרהר בלימוד התורה בליל ת"ב בעקבות כתיבת סת"ס בערב ת"ב, ובפרט שמן הדין אין איסור ללמוד תורה בערב ת"ב ורק נהגו להחמיר בזה כמשי"כ הרמ"א, ולכן נראה דבודאי מותר לסופר סת"ס לכתוב תו"מ בערב ת"ב אחרי חצות.

האם יש חיוב ללמוד תורה בתשעה באב

נחלקו גדולי הפוסקים אם יש פטור ממצות תלמוד תורה בתשעה באב ורק שיש היתר ללמוד דברים הרעים, או שמא גם בתשעה באב יש חיוב ללמוד תורה אע"פ שרק יכול ללמוד דברים המותרים (וע' באריכות משי"כ בזה במעדני יו"ט ח"ד סי' קמ"ט).

אמירת תהלים בת"ב לפי סדר היום, לחולה, או למי ששומר המת

נחלקו הפוסקים אי שרי לומר תהלים בת"ב, ואפילו למי שיש לו סדר קבוע לומר תהלים בכל יום ויום. כ' המ"א (סי' תקנ"ד סק"ו) דבפוזנא נוהגים שא"א תהלים בת"ב, רק למחרתו אומר של אמש ושל היום, אבל במדינה זו נוהגים לאומרה במנחה, ואע"ג דאסור בת"ת כל היום, צ"ל כיון שאומרם דרך בקשה יש להקל וכמו שמקילין בתפילין במנחה, וכן פסק המ"ב (סק"ז), אלא דבשעה"צ (סק"ח) הביא שבדה"ח מוכח דאין לומר תהלים אפילו במנחה, וכן פסק בשו"ת מהר"י אסאד (יו"ד סי' שס"ח) שנשאל אי שרי לאבל לומר תהלים, דמי שרגיל בכך הו"ל כמו סדר היום, וענה לו בחריפות דלפי דבריו מי שרגיל לשנות משניות בכל יום ומי שרגיל ללמוד בכל יום גמרא ופוסקים, הו"ל נמי אצלו כמו סדר היום ומותר, וזה שקר מוחלט הוא, דיחזקאל הנביא נמי הי' רגיל ללמוד תורה שבכתב ושבע"פ בכל יום, ובכל זאת מקרא כתוב "האנק דום", ומה שהקילו בסדר היום היינו במה שתקנו לנו אנשי כנה"ג לכל ישראל ונוהגים בהם כל ישראל לאומרם בכל יום, וכיון דרק יחידים נוהגים לומר ס' תהלים בכל יום ונחשב להם כאלו עסקו בנגעים ואהלות, אבל אין זה מחשיבו כסדר היום ואסור בת"ב וכשי"כ באבל.

ומ"מ גם לפי המחמירים בזה, פסקו בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט"ו) ומרן בעל שבה"ל צ"ל (קובץ מבית לוי ח"ג ע' מ"ה) דלצורך חולה בודאי יש להקל.

מי ששומר המת בת"ב עד הקבורה יכול לומר תהלים אפילו בליל ת"ב, דאינו אומרם דרך לימוד רק להגן מפני המזיקין, והוא לשמירה בעלמא (נטעי גבריאל פע"ה סכ"ג).

אמירת שש זכירות וי"ג עיקרים

בשו"ת דברי מלכיאל (ח"ו סי' ט"ו) כ' בענין אמירת השש זכירות וי"ג עיקרים בת"ב למי שנוהג לאומרם אחרי התפלה כל יום, דלא מיבעי "אני מאמין" שאין בהם פסוקים, בודאי מותר, אלא גם הזכירות מותר, דלא גרע מהעברת הפרשה דשרי אם רגיל בכך, ועוד דמי שנוהג לאומרם היינו משום שמחמיר ע"ע להזכירם כל יום כדי לקיים מ"ע של הזכרתם, וא"כ אסור לו לשנות, ואע"פ דלימוד התורה ג"כ מ"ע מה"ת ובכל זאת אסור בת"ב, היינו משום שאפשר ללמוד דברים הרעים שאינם משמחים הלב, משא"כ בנד"ד שא"א לקיים המ"ע א"כ קורא הזכירות (אע"פ שהן פסוקים), ולכן פסק דנראה פשוט דמותר.

אבל יש להעיר על דבריו, דיש מחלוקת גדולה בין הפוסקים אם מותר ללמוד שנים מקרא ואחד תרגום בת"ב למי שרגיל כן כל יום, ולמעשה השעה"צ (סי' תקנ"ד סק"א) כ' דמשמעות האחרונים (המ"א וגר"א וחיי אדם ונהר שלום והלכה ברורה) שהדבר אסור, ולפ"ז קשה לסמוך על סברא זו כדי להתיר לומר פסוקים של הזכירות. עוד יש להעיר שאין חיוב דווקא לקרא הפסוקים כדי לקיים מצות הני שש זכירות, דבודאי סגי אם יזכיר ענין הזכירות בפיו, וא"כ הרוצה לקיים מצוה זו בת"ב יזכיר הזכירות מבלי לומר הפסוקים.

אמירת פרק שירה

יש להסתפק אם מותר לומר פרק שירה בת"ב למי שקיבל ע"ע לאומרו כל יום משך ארבעים יום ברציפות. בספר מועד לכל חי (להגר"ח פאלאגיי זצ"ל - סי' י' אות צ') כ' שלא יקרא כלל עד שחשיכה, וכן פסק מרן הגריש"א זצ"ל שאין לאומרו בת"ב אלא במוצאי ת"ב, ואין זה נחשב שעבר על נדרו, כיון שאין נדרים חלים על דבר איסור, וכן הובא בספר הכל ישבחוך על פרק שירה (ח"א עמוד 12), והסביר שאסור לאומרו בת"ב כיון שהוא לימוד.

קריאת שמע על המטה

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ב) דכשחל ת"ב במוצאי"ק אין אומרים ויהי נועם בליל ת"ב, והסביר המ"ב (סק"ז) בשם הסמ"ק דעיקרו נתייחד על הקמת המשכן (ע' רש"י פ' פקודי ל"ט מ"ג שמשח רבינו בירך את ישראל כשנגמרה מלאכת המשכן, ואמר להם יה"ר שתשרה שכינה במעשה ידיכם, ויהי נועם ה' אלוקינו עלינו וגו') ועתה נחרב, ועוד טעם כ' הגר"א כיון שא"א לומר "ומעשה ידינו כוננה עלינו", דהעושה מלאכה בת"ב אינו רואה סימן ברכה (ע' סי' תקנ"ד סכ"ד וע"ש סכ"ב).

לפי"ז יש להסתפק אם בק"ש על המטה מותר לומר "ויהי נועם" וכל שאר הסדר שרגילים לומר. מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א כ' (בהערותיו על הספר קרא עלי מועד הערה ל"ג) שכמדומה שאומרים רק פרשה ראשונה של ק"ש, בידך, והמפיל. אבל ביסוד ושורש העבודה (שער ט' פי"ב) כ' שיקרא ק"ש על המטה בליל ת"ב, ולא הזכיר בכלל שצריך לדלג על חלק ממה שאומרים כל לילה, ובטעם הדבר הסבירו בשו"ת רבבות אפרים (ח"א סי' ש"פ סק"ד) ובנטעי גבריאל (פניו הערה ב') דאין איסור לומר פסוקים לצורך שמירה מן המזיקין. עוד יש להוסיף דמבואר בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"ד) דכל מה שמתפללים לפי סדר התפלה שרי. בכל זאת נראה דאלו הנוהגים לומר ד' פרקי תהלים לפני שהולכים לישון, לא יאמרם בליל ת"ב.

הרהור בדברי תורה

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"ג) יש מי שאוסר ללמוד בת"ב ע"י הרהור, והסביר המ"ב דאע"ג דהרהור לאו כדיבור דמי, שאני הכא דעיקר טעם האיסור הוא משום שמחה, ובהרהור איכא שמחה, דהרי כתיב "פקודי ה' ישרים משמחי לב", וכיון דהרהור הוא בלב, גם שמחה היא בלב.

אבל בחכמת שלמה שם חידש הגר"ש קלוגר זצ"ל, מדלא כ' הבי"י דאסור להרהר בד"ת אלא דאסור ללמוד ע"י הרהור, כוונתו לומר שאם בא לו איזה הרהור בד"ת בדרך עראי, אינו מחוייב להסירו מלבו, דהאיסור הוא לקבוע עצמו בכוונה ללמוד איזה ענין ע"י הרהור, דזה נקרא דרך קבע, אבל דרך עראי ע"י הרהור מותר.

כתיבת חידוש בת"ב כדי שלא ישכחנו

בשו"ע (סי' תקנ"ד סכ"ב) נפסק דמקום שנהגו לעשות מלאכה בת"ב עושין, במקום שנהגו שלא לעשות אין עושין, וכי הרמ"א דלא נהגו באיסור מלאכה כי אם עד חצות, ונהגו להחמיר עד חצות בכל מלאכה שיש בה שהוי קצת אפ"י מעשה הדיוט, אבל דבר שאין בו שהוי כגון הדלקת נרות או קשירה וכד' מותר.

הבה"ל (שם ד"ה ע"י עכו"ם) הביא מחלוקת הפוסקים לגבי כתיבה בת"ב, דהא"ר מיקל, והמטה יהודה ס"ל דכתיבה בת"ב דינו כמו בחוה"מ. כ' בשע"ת (סוסי' תקנ"ד) דמהר"י ברונא הגיה בס"ת שלו

בת"ב והסופר הגיה בו טעיות, והסביר השע"ת דצ"ל שעשה כן כדי שלא להשהות ספר שאינו מוגה, או שמא היי צריך לקרות בס"ת זה בת"ב.

עוד הוסיף השע"ת דמי שנתחדש לו איזה חידוש בת"ב, לא יכתבנו, אע"ג דבחוה"מ מותר, שאני ת"ב דשמחה היא לו כשכותב חידו"ת, וגם שאין לחוש לשכחה מחמת יום אחד. אבל בכה"ח (סי' תקנ"ד ס"ק ק"י) כי דלפי הטעם השני של השע"ת, הכל לפי מה שהוא אדם, דאם חושש שישתכחו החידושים ממנו, מותר לו לרשום ראשי הדברים, וע' בדע"ת למהרש"ם (סי' תקנ"ד ריש סכ"ב) שהאריך בזה, והוא ג"כ סיים די' להתיר לכתוב ברמז בקיצור ולא יותר, והביא שהשדי חמד האריך בזה ודחה השיטות שרצו להקל משום דבר האבד, אבל לבסוף גם הוא פסק, שאם יודע בעצמו שודאי ישכח החידושים עד הלילה, מותר לו לציין מה שחידש בראשי פרקים.

לימוד תורה בעיון בתשעה באב

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"ב) שמותר ללמוד פרק אלו מגלחין בת"ב, והמ"ב (סק"ד) הוסיף בשם המ"א דמ"מ אסור לישא וליתן בהלכה, ובשם הט"ז שאסור ללמוד דרך פלפול, ואפילו כשמהרהר כדי ליישב דבר חמור, ג"כ אסור משום שיהי' לו שמחה אח"כ. אבל מרן החזו"א זצ"ל הקשה דלא יתכן שהתירו ללמוד גמ' ואסור ללומדו בעיון (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"ב), וע"ע בערוה"ש (סי' תקנ"ד ס"ד) שהביא מש"כ המ"א והט"ז, והעיר דקשה מאד לת"ח הלומד, שבע"כ השכל יחשוב קושי ותירוץ, ולכן חידש דאע"פ שיש שמחה גם כשלומדים דברים הרעים, מ"מ הצער מבטל את השמחה, ולכן אפילו אם מחדש חידוש לא נתבטל הצער של הצרות, וע"ע מש"כ הערוה"ש בה"ל שמחות (יו"ד סי' שפ"ד ס"ה) באריכות בזה.

לימוד תורה בחברותא בתשעה באב

י"א דאפילו בדברי תורה המותרים לאבל, אסור ללמוד עם חברותא (בדי השלחן על ה"ל אבילות יו"ד סי' שפ"ד סקל"ט וע"ש בביאורים), דהרי נפסק בשו"ע (יו"ד סי' שפ"ד ס"ד) שאסור לאבל ללמוד עם אחרים, ובמ"א בה"ל ת"ב (סי' תקנ"ד ס"ב) מבואר דהיינו אפילו כשלומד עם אחד, מדכתב "אפילו דברים הרעים אסור ללמוד עם התינוק..... ולי נראה דאסור ללמוד כלל עם אחרים" (אלא שהתיר ללמוד מעניני החורבן עם התינוק כיון שאינו אלא סיפור דברים, ומשברים את הלב של התינוק - וכבר העיר כן בדברי סופרים יו"ד סי' שפ"ד סקל"ח).

אבל מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א הביא שמרן החזו"א זצ"ל התיר ללמוד בחברותא בת"ב (הערה ל"ב לספר קרא עלי מועד), ויש להביא קצת סמך להיתר זה ממשי"כ הלבוש (סי' תקנ"ד סוס"ב) וז"ל ומיהו לישא וליתן ולפלפל עם אחרים אסור, דמפרסמא מילתא טובא, ויש בו שמחה בפלפולו עכ"ל, משמע דכשאינו לומד בצורה כזו שרי, ולפי דבריו לכאורה מותר ללמוד עם חברותא, וע"ע בשו"ת דבר שמואל (לר' שמואל אבוהב זצ"ל סי' ט') שנשאל אם מותר לקבוע הספד על ת"ח בת"ב, ובתו"ד כי וז"ל דשאני משא ומתן של רבים המושך בכוחו לבו של אדם, וסר אל משמעותו בהיסח הדעת מעיצומו של יום ואבלותו, לא כן בהספד שאחד הוא המדבר וכולם שומעים.... עכ"ל. הרי מבואר די' סברא להקל ללמוד עם חברותא באופן שאינו מו"מ של רבים המושך לבו של אדם, ואינו גורם שיסיח דעתו מעיצומו של יום ואבלותו.

האם מותר לזרוש ברבים בת"ב

אבל עדיין יש להעיר, דהרי הרבה רבנים ומגידי' דורשים דרשות ברבים בליל ת"ב, וצריך להבין מה היתר הדבר, ולמה אין זה נכלל באיסור לאבל "ללמד אחרים", וצ"ל דכיון שהדרשה היא לעורר הלבבות, או לשבור הלבבות באגדות החורבן, אין זה נחשב כלימוד אלא התעוררות, כמו שהאבל והאונן

אומרים דברי הספד עם מאמרי חז"ל משום שאינו בתורת לימוד אלא לעורר הלבבות ולכבד את המת, וכמבואר במ"א הנ"ל וז"ל אסור ללמוד כלל עם אחרים כמ"ש ביו"ד סי' שפ"ד ע"ש, רק מותר ללמוד לו החורבן, דאינו אלא סיפור דברים, ומשבר הלב של התינוק עכ"ל.

קטן שרוצה ללמוד בעצמו בת"ב

יש להסתפק אם מותר לקטן ללמוד בעצמו בת"ב גם מדברים שלא הותרו ללמוד. מקום הספק הוא לפמשי"כ בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"א) שאסור ללמוד תנ"ך ומשנה וגמ' משום שנאמר "פקודי ה' ישרים משמחי לב", וגם תינוקות של בית רבן בטלין בו, ונחלקו הפוסקים בטעם האיסור. הב"ח ומ"א ס"ל דאסורים ללמוד משום שיש להם שמחה, אבל הט"ז כ' דבודאי אין להם שמחה, וסיבת האיסור היא משום שהמלמד שמח בדברי תורה כשמלמדם, ולפ"ז כ' הבה"ל (שם ד"ה בטלים) דלשיטת הט"ז אין איסור כשהתינוקות לומדים בעצמם, אבל כ' שמבואר בפמ"ג דגם הט"ז מודה שתינוק בן י"ב שנה שהוא גדול קצת ומבין, אסור לו ללמוד בפני עצמו שלא בדברים הרעים, מפני ששמחה היא לו, וע' באג"מ (יו"ד ח"א סי' רכ"ד ד"ה ומסתבר) שכ"כ בשיטת הט"ז גם כשעדיין אינו בן י"ב שנה, משום ששמחה היא לו, ומש"כ שסיבת האיסור מחמת המלמד, היינו בקטן שאינו יודע ללמוד בעצמו.

לימוד אותיות א' - ב' עם ילדים קטנים בתשעה באב

יש להסתפק אם לימוד אותיות א' - ב' של תוה"ק נחשב כתלמוד תורה, ונ"מ טובא לגבי מי שלומד עם בנו הקטן, האם צריך לברך ברכות התורה לפני לימוד כזה, וכמו"כ האם מותר ללמדו בת"ב.

כידוע שחז"ל בכמה מקומות הביאו שהיו סופרים האותיות שבתורה, כמבואר בחגיגה (ט"ו): וקידושין (ל). וסנהדרין (ק"י), ובודאי יש להוכיח מזה שיש ענין גדול בזה, ואפשר יש להוכיח דכיון שחז"ל בודאי לא עברו על ביטול תורה, א"כ צ"ל דעצם ספירת האותיות נחשבת ג"כ ללימוד תורה, ואין לומר דחסר באיכות לימוד התורה, משום דברוב קדושתם של התנאים ואמוראים, בודאי ראו והבינו ולמדו מהאותיות, הרבה הרבה יותר ממה שאנחנו מסוגלים ללמוד, וכידוע משאחז"ל בעירובין (כ"א): אמר מר עוקבא מלמד שיש לדרוש על כל קוץ וקוץ תילי תילים של הלכות, ואפשר זה גופא מה שחז"ל באו ללמדנו במה ששינו שהיו סופרים כל האותיות שבתורה, דגם זה נחשב כתלמוד תורה. אבל יש לדחות דאפשר רק לגביהם נחשב כלימוד תורה, משום שכאשר ספרו האותיות גם למדו מהם תילי תילים של הלכות, משא"כ לדין כשמלמד א' - ב' לילד קטן, עדיין אין לנו ראיי שיחשב כלימוד תורה.

והנה בשבת (ל"א). שנינו מעשה בנכרי אחד שבא לפני שמאי... גיירני על מנת שתלמדיני תורה שבכתב, גער בו והוציאו בניזיפה. בא לפני הלל גייריה, יומא קמא אמר ליה אלף בית גימל דלת, למחר אפיק ליה (פרש"י כגון תשר"ק). הרי מבואר דגם לימוד האותיות נחשב כלימוד תורה, וע' בביאור הגר"א במשלי (ו' ח') שהאותיות א' - ב' הם כנגד תורה שבכתב, והאותיות תשר"ק הם כנגד תורה שבעל פה.

השדי חמד (ח"א עמוד קמ"ד מערכת א' כלל ק"ב) הביא בשם האחרונים, דהא דאסור ללמד תורה לגוי היינו אפילו אלף בית דגם זה נחשב תורה, וכן פסק הרב החיד"א זצ"ל בשו"ר ברכה (יו"ד סי' רמ"ו סק"ד) וז"ל אפילו ללמדו אלף בית עון גדול הוא עכ"ל.

וכן משמעות הפלא יועץ (ערך תורה) שכ' וז"ל ויותר ויותר עושה נחת רוח במה שלומד את בן חבירו ואת בנו אפילו אלף בית, הבל שאין בו חטא, ממה שילמוד הוא נגעים ואהלות עכ"ל, וכן מבואר בספר מגדל עוז להיעב"ץ (עמוד ט"ז) וז"ל בן ג' שנים מתחילין ללמדו האותיות, והקב"ה שמח ואוהב מאוד לימוד הקטן עכ"ל

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ד סי' י"ז) כ' דאפשר יש להוכיח דלימוד אותיות נחשב כתלמוד תורה, מהא דאיתא בנדרים (ל"ז). שמותר ללמד תינוקות מקרא בשכר, מפני שכר שימור או נגינות ופיסוק טעמים, וק' למה לא קאמר דשרי משום שכר לימוד א' – ב', דמותר ליקח שכר ע"ז אם אינו בכלל מקרא, אעכ"ל דגם זה בכלל מקרא וממילא אסור ליקח שכר ע"ז, אבל כ' דיש לדחות דאפשר התם מיירי בגיל יותר מבוגר, ולא שייך לומר שמלמדו א' – ב'.

עוד הוסיף דכיון שהעולם אינו מכוון למצות ת"ת, וחושבים שזה רק הכשר מצות ת"ת, הרי הוא דומה לתחנונים שיש בהם דברי תורה שיש פוטרים מברכה"ת (אבל להלכה ע' במ"ב סי' מ"ו סק"ז דלמעשה נהגו להחמיר בזה). והביא רא"י דאפילו אם נאמר שהוא רק נחשב כהכשר מצוה, מ"מ כיון דא"א לדעת מקרא בלי ידיעת האותיות, ממילא הוי כגוף המצוה, כעין המבואר בפסקי תוס' בזבחים (אות ס"ט) בענין עדל"ת, דאם א"א לקיים המצוה בענין אחר, לא בעינן בעידנא כאשר עדל"ת, וא"כ י"ל הכי גם הכא, כיון דא"א לקיים מצות ת"ת בלי לימוד האותיות, ממילא נחשב בכלל מצות ת"ת, ונסתפק דאולי מלמד דרדקי שרק מלמד האותיות לתשב"ר, אסור לו ליקח שכר, אא"כ נאמר שהוא מפני שימור או נגינות וטעמים כמבואר בסוגי' בנדרים הנ"ל.

ולדינא נראה דאסור ללמד את בנו אותיות א' – ב' בתשעה באב מכל הני טעמים הנ"ל, ומ"מ לפי סברת מרן החת"ס זצ"ל הנ"ל, יש להקל ללמדו בערב ת"ב אחרי חצות, ויש להסתפק אם צריך לברך ברכות התורה לפני שמלמדו האותיות.

קריאת שמע בבוקר אחרי סוף זמן ק"ש

בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ג סי' שני"ו) נסתפק במי שקרא ק"ש לפני התפלה משום שחשש שמא הציבור יעברו סוף זמן ק"ש, האם מותר לו לחזור ולקרא ק"ש בסדר התפילה, או שמא כיון שכבר יי"ח, הרי זה כקורא בתורה שאסור בת"ב.

כעין זה יש להסתפק במי שנאנס ולא קרא ק"ש בכלל עד אחר ארבע שעות, האם מותר לו לקרותה בסדר התפלה עם ברכותיה, דאפילו אם יש צד להקל לגבי הברכות משום שהיה אנוס (ע' בה"ל סי' נ"ח סי' ד"ה קוראה, דאפשר במקום אנוס יש לסמוך על שיטת המשכנות יעקב שבדיעבד עדיין יכול לברך עד חצות כמו בתפילה, וע' במ"ב סי' ע"א סק"ד דלמעשה היקל בזה לגבי אונן, וכ"כ גם בספרו מחנה ישראל פ"א סי' ובס"ו בהנהגות לאנשי צבא), אבל לגבי הק"ש אינו אלא כקורא בתורה (ע' ברכות ט:), ובכל זאת פסק מרן הגרשז"א זצ"ל שמותר לו לקרותה בברכותיה גם אחרי סוף זמן ק"ש (הליכות שלמה על תפילה פ"ז סט"ז), וצ"ל דכיון שיש גם ענין להתפלל התפלה מתוך דברי תורה (ע' מ"ב סי' ס' סק"ד), א"כ לגבי ת"ב יש להקל מטעם זה, משום שהק"ש נחשב כסדר התפילה. אבל יש להעיר ממש"כ המ"ב (סי' ס"ו סק"ב) שאם קורא ק"ש אחרי שלש שעות, כששומע קדיש וקדושה וברכו, אפשר צריך להפסיק אפילו באמצע הפסוק "שמע ישראל" ובשכמל"ו. עוד כ' בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' ט"ז) שמותר לענות אמן על ברכות ששומע אפילו באמצע הפרק.

אמירת הפרשיות הכתובות בתפילין בשעת הנחתן

במ"ב (סי' תקנ"ה סק"ה) מבואר שאין לומר פרשיות ק"ש, קדש, והיה כי יביאך, בשעת הנחת תפילין, אבל הרבה נוהגים לאומרן (ע' כה"ח שם סק"ט, ושו"ת בצל החכמה ח"ג סי' פ"ז סק"ב, ושו"ת שבט הלוי ח"י סי' פ"א סק"ה) כיון שהן מסדר היום.

לימוד משניות לע"נ הנפטר בתשעה באב

אבל שרגיל ללמוד משניות מדי יום ביומו בשנת האבל על אביו, ילמוד פרק אלו מגלחין במשניות מו"ק כמש"כ הגר"ח ברלין זצ"ל בצוואתו (שו"ת נשמת חיים אר"ח עמוד י').

תפילת הדרך בתשעה באב

י"א דמי שמוכרח לצאת לדרך בתשעה באב, יאמר תפילת הדרך, אבל לא יאמר הפסוקים שנוהגים להוסיף, דהרי אסור במקרא בתשעה באב, ואין זה מסדר היום, ואינו חובה מדינא דגמרא כמו תפילת הדרך גופא (אהלך באמיתך פי"ט ס"י, ואשי ישראל פרק נ' הערה ל"א בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א).

דיני ציצית וטלית בתשעה באב

טלית קטן בת"ב

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ה ס"א) נוהגים שלא להניח תפילין בת"ב שחרית, ולא טלית, אלא לובשים טלית קטן תחת בגדים בלא ברכה, ובמנחה מניחים ציצית ותפילין ומברכים עליהם, וכי המ"ב (סק"ב) דאם פשט הט"ק בלילה י"א שצריך לברך עליו בבוקר, אבל בח"א (כלל קלי"ה ס"ח) ובקצשו"ע (סי' קכ"ד ס"ג) ובערוה"ש (סי' תקנ"ה ס"ב) פסקו כשיטת השו"ע דאין מברכין על הט"ק בבוקר, וכי בערוה"ש דכך נהגו כל ישראל.

ולכן כתבו הפוסקים דעדיף שלא יפשוט הט"ק בלילה, אלא ישן בו כדי לצאת מכל ספק (עי' תוס' חיים על הח"א הנ"ל כלל קלי"ה סקכ"ד, וכן מובא בלוח א"י לנהוג כן, ועי' בלקט יושר באו"ח עמוד ק"י שכי' על רבו התרוה"ד שישן בלילה בארבע כנפות שלו, ולמחר עשה תחת בגדו ואינו מברך עליו), אלא דיש להעיר קצת על עצה זו דהרי בשו"ע בה"ל ציצית (סי' ח' ס"ט"ז) נפסק דהלן בטליתו בלילה צריך לברך עליו בבוקר אף אם לא פשטו, והסביר המ"ב (סקמ"ב) משום דקיי"ל דלילה לאו זמן ציצית הוא והוי הפסק, אבל הביא דיש חולקין בזה כיון דכסות יום חייב אף בלילה לדעת מקצת הפוסקים. הרי מבואר דגם כשהולך לישון בלילה בט"ק נחלקו הפוסקים אם הוא פטור מלברך עליו בבוקר, ומאי אולמי האי מחלוקת מהמחלוקת אם מברכין על הטלית בת"ב בבוקר וצ"ע.

החזקת ונשיקת הציצית בתפלה

והנה כיון שלשון השו"ע הוא שלובשים הט"ק תחת הבגדים, נהגו העולם שאין נוטלים הציצית לנשקן בברוך שאמר ובק"ש (שו"ת רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ג, ונטעי גבריאל פני"ח סכ"ב), וכן מדויק בלשון המרדכי בתענית (סי' תרל"ז) שכי' וז"ל ובבוקר לובש טלית קטן לפי שאין נראה לעולם עכ"ל, משמע דאפילו הציציות אינם מחוץ לבגדיו בת"ב. מרן הקה"י זצ"ל נהג לנשק הציצית של הט"ק בק"ש בת"ב, אבל בסוף ימיו לא נהג כן (ארחות רבינו ח"ב עמוד ק"מ), ומרן הגר"ח קניבסקי שליט"א הסביר כוונת השו"ע, שהבגד של הציצית יהי תחת בגדיו ולא הציציות בעצמן, ולכן ס"ל דא"צ להקפיד בזה ומותר לו לאחוז הציצית בברוך שאמר ובק"ש.

האם צריך לברך על הט"ק בחצות היום בת"ב

יש להסתפק בענין הברכה על הט"ק בת"ב אחרי חצות, דאע"פ שבשו"ע (סי' תקנ"ה ס"א) נפסק שאין מברכין על הטלית בת"ב, היינו דווקא בשחרית, ואדרבה כ' בשו"ע שבמנחה מניחים ציצית ומברכים עליהם. מקור הספק הוא לפמש"כ המ"ב (סי' ח' סקכ"ד) דבזמנינו נוהגין לברך על הטלית גדול ומכוונים לפטור בזה הטלית קטן, והכי עדיף טפי ממה שנוהגין איזה אנשים שמברכין על הט"ק ותיכף מברכין על הטלית גדול, שגורמין ברכה שאינה צריכה (וע"ש עוד במ"ב סק"ל), ועוד אפילו אם יפסיק זמן מרובה בין הט"ק לטלית גדול, כמה פעמים אין ראוי לברך עליו דאינו פתוח רובו, או שהוא קטן מהשיעור, או שהוא ישן בו בלילה.

לפ"ז המתפלל שחרית בכל ימות השנה וקם זמן רב לפני התפלה, יצטרך לברך ברכה על הטי"ק (ובתנאי שיש בו השיעור של ט"ק), כיון שמה שיברך על הטי"ג לאחר כמה שעות אינו פוטר הברכה שהי' צריך לברך על הטי"ק בלבד (אולם ע' בהליכות שלמה ח"א פ"ג סק"י"ח שכתב דגם כשלא שייך החששות שכתב המ"ב, בכל זאת לא יברך על הטי"ק, ויסמוך על מה שיברך על הטי"ג אח"כ אפילו אם הוא אחרי כמה שעות, אבל מרן הקה"י זצ"ל בירך על הטי"ק כשהי' הפסק גדול בין הלבשה של הטי"ק לעטיפת הטי"ג כמבואר בארחות רבינו ח"א עמוד כ"ד), וא"כ כיון דבחצות היום בת"ב יכול כבר לברך על הטלית ותפילין, בשלמא אם מתפלל מנחה גדולה סמוך לחצות היום, א"צ לברך על הטי"ק כיון שברכתו על הטי"ג פוטרת הטי"ק, אבל אם מתפלל מנחה קטנה ובינתיים הולך לישון אח"צ, למה לא יצטרך לברך בחצות היום על הטי"ק שכבר לבוש בו.

ולכאורה נראה דיתכן דהכי צריך לנהוג, דאם מתפלל מנחה קטנה, כיון שמפסיק זמן רב לפני שיתעטף בטליתו לפני תפלת מנחה, יברך על הטי"ק בחצות היום או בזמן מנחה גדולה, וימשמש בציציותיו לפני שיברך (ע' רמ"א סוסי' י"ח ומ"ב שם), אא"כ לא פשט הטי"ק כשהלך לישון בליל ת"ב, דאז אינו יכול לברך משום ספק ברכות להקל וכנ"ל.

רחיצה בתשעה באב

נטילת ידים בת"ב בבוקר

כ' המ"ב (סי' ד' סק"י) בשם הגר"א במעשה רב, שהנוטל ידיו שחרית יטלם ד' פעמים, ג"פ להעביר רוח רעה, ופעם רביעי להעביר המים שנטמאו. לפ"ז יש להסתפק אם ראוי להחמיר גם בת"ב לנוטלם ד' פעמים, דאפשר זה חומרא בהל' נט"י וקולא בהל' ת"ב. ובאמת יש לדון בעצם החיוב של נט"י בשחרית בת"ב, דאמנם בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"י) נפסק שנוטל אדם ידיו שחרית, וטעם לדבר הסביר המ"ב (סקכ"א) בשם הב"י משום רו"ר השורה על הידים דהו"ל כמלוכלך בטיט ובצואה, אבל הגר"א בהל' יוהכ"פ (סי' תרי"ג ס"ב) מפקפק על דין זה, והביא מש"כ הירושלמי (ברכות פ"ב ה"ז) דביו"כ ות"ב אסור ברחיצה חוץ מחושיב"ס, וכ"כ הרמב"ם (הל' תפלה פ"ז ה"ח) וז"ל ביום הכפורים ובתשעה באב שאין שם רחיצה, אינו מברך נטילת ידים עכ"ל. ולכן פסק המ"ב שלא יברך ענט"י בשחרית אחרי הנטילה, אא"כ גם עשה צרכיו.

לפ"ז יש לדון טובא, דהרי כל המקור ליטול ידיו ד' פעמים כל בוקר הוא רבינו הגר"א זצ"ל, והוא ס"ל דמעיקר הדין אין חיוב ליטול ידיו בשחרית בת"ב וביוהכ"פ. אבל להלכה קיי"ל, כיון דנטילה בשחרית בת"ב שרי, והא דנוטלים כל בוקר ד' פעמים אינו משום תענוג, לכן שרי ליטול ידיו בשחרית ד' פעמים גם בת"ב, וכן פסק מרן החזו"א זצ"ל (ארחות רבינו ח"ב עמוד קל"ט). כעין זה פסק המטה אפרים (סי' תרי"ג ס"ה) דמי שרגיל ליטול ידיו ג' פעמים כשיוצא מבהכ"ס, יכול ליטלם הכי גם ביוהכ"פ, וע"ש באלף למטה (סק"ו) שהסביר דאינו מכוון לרחיצה של הנאה ותענוג, ובפרט שאם נוהג כן כל השנה הרי זה כאלו קיבל ע"ע לעשות כן, והו"ל כמו נדר שאינו יכול לשנותו, וע"ע בשו"ת מנחת יצחק (ח"י סי' מ"ה) שג"כ פסק כן.

והנה בעצם שיטת הגר"א בנט"י בת"ב, צ"ע טובא, דאמנם המ"ב ציין למש"כ הגר"א בהל' יוהכ"פ, אבל בהל' ת"ב (סי' תקנ"ד ס"י) כ' הגר"א דהא דנוטל אדם ידיו שחרית בת"ב הוא משום דלא אסרו אלא רחיצה של תענוג, ואין לך ידיו מלוכלכות שמותר לרחצם יותר מזו, דהרי אמרו חז"ל דאסור ליגע בידים שלא נטלם בבוקר, בעין ובפה וכו' והוא סכנה, ועוד אמרו דכל חייבי טבילות טובלין כדרכן, וההולך להקביל פני רבו עובר עד צוארו במים, ואין לך מצטער גדול מזה אם לא יוכל ליגע בכל

יא

המקומות הנ"ל אם נאסור עליו ליטול ידיו. ולפי"ז ק' טובא למה המ"ב הביא מש"כ הגר"א בהל' יוהכ"פ שהחמיר בנטי"י שחרית, ולא הביא מש"כ הגר"א בהל' ת"ב שמיקל בזה.

ובאמת יש להקשות עוד על השו"ע שפסק נגד הרמב"ם, וס"ל דשרי לרחוץ ידיו בשחרית בת"ב וביוהכ"פ, דשינה בלשונו קצת, דבהל' ת"ב (סי' תקנ"ד ס"י) פסק וז"ל נוטל אדם ידיו שחרית וצריך לזהר שלא יטול ידיו אלא עד סוף קשרי אצבעותיו עכ"ל, ואילו בהל' יוהכ"פ (סי' תרי"ג ס"ב) הוסיף קצת ופסק וז"ל נוטל אדם ידיו שחרית **ומברך על נטילת ידים**, ויזהר שלא יטול אלא עד סוף קשרי אצבעותיו עכ"ל, וצריך להבין למה לא הזכיר ענין של ברכת ענט"י בהל' ת"ב.

ועוד יש לתמוה על הרמ"א שהגיה בהל' יוהכ"פ וז"ל ולא יכוון להנאת רחיצה רק להעביר הרוח רעה מעל הידים עכ"ל ולמה לא הגיה כן גם בהל' ת"ב.

והנה בשו"ת בנין שלמה (סי' ל"ד) הביא שבספר דמשק אליעזר כבר דן לגבי הסתירה בשיטת הגר"א, והבנין שלמה דחה חילוקו, אלא שכתב דמסתבר לומר שהגר"א בהל' ת"ב רק רצה להביא ראייה לשיטת השו"ע שם שהתיר נטי"י בשחרית בת"ב, אבל ליה לא ס"ל הכי, אלא כמש"כ בביאורו בהל' יוהכ"פ מהירושלמי והרמב"ם, ולפי דבריו מיושב היטב למה המ"ב הביא מש"כ הגר"א בהל' יוהכ"פ ולא הביא מש"כ בהל' ת"ב. וע"ש עוד שיישב הרמ"א, מהסוגי' בפסחים (כ"ו.), אמר רבא אי אפשר וקא מכוון אסור, ומוכח התם דהיינו דווקא בדאורייתא, אבל בדין דרבנן, אי אפשר וקא מכוון שרי, וא"כ בהל' יוהכ"פ שהוא דין תורה, החמיר הרמ"א שלא יכוון להנות מהרחיצה, משא"כ בהל' ת"ב שהוא רק דין דרבנן, וע"ש עוד מש"כ ליישב למה הב"י בהל' ת"ב לא הזכיר הברכה של ענט"י.

נטילת ידים לכהנים העולים לדוכן במנחה

כ' המ"ב בהל' יוהכ"פ (סי' תרי"ג סק"ז) דכהנים העולים לדוכן נוטלים ידיהם עד הפרק, וכי בשעה"צ (שם סק"י) דאע"פ שהפמ"ג (שם א"א סק"ג) מצדד דביוהכ"פ די עד קשרי אצבעותיו, מ"מ במקור הדין במטה משה לא כ"כ, ועוד הוסיף דכיון דרחיצה זו אינה לתענוג אין איסור בדבר, וכן פסק השע"ת בהל' ת"ב (סי' תקנ"ד ס"ט).

נטילת ידים כשנוגע בנעלי ת"ב

כ' בשו"ע (סי' ד' ס"י"ח) דהחולץ מנעליו חייב בנטי"י והסביר המ"ב (סקמ"א) טעם הדבר משום שנוגע בהם בידיו בעת החליצה, אבל בלא נגע בהם א"צ נטילה (לאפוקי ממש"כ הפמ"ג שם א"א סק"ט בשם העולת תמיד, דחייב נטי"י כשחולצם אפילו אם לא נגע בהם, ולכן כשהכהן עולה לדוכן צריך לחלוץ מנעליו קודם נטילת ידיו, אפילו כשיש לו נעליים שאין בהם קשירה וא"צ לנגוע בהם כדי לחלצם).

לפי"ז יש להסתפק האם נגיעה בנעלי ת"ב שאינם עשויים מעור ג"כ מחייבת נטילה, דהרי הפוסקים כ' דסיבת החיוב נטי"י בנוגע במנעליו היא משום רו"ר או משום הזוהמא שעליהם, ולהלכה פסק המ"א (סי' קכ"ח סק"י) ושו"ע הרב (שם סכ"ז) דיש לחוש משום רו"ר אפילו כשהם נקיים, ולכן כהן חייב בנטי"י לפני ברכת כהנים בכל אופן, אפילו אם נעליו הם נקיים.

לפי"ז פסק הכה"ח (סי' תקנ"ד סקע"ג) בשם הבן איש חי (שנה ראשונה פ' דברים אות כ"א) דגם הנוגע בנעלי בד צריך נטי"י, אמנם בספר מאסף לכל המחנות (סי' ד' ס"ק ק"ב) הביא בשם הערך ש"י (סי' ד' ס"י"ח) ועוד פוסקים דהחיוב נטי"י הוא דווקא כשנוגע בנעלי עור, וכן מובא בשם מרן החזו"א זצ"ל (ארחות רבנו ח"ג עמוד קפ"ו) דפעם אחת ראה מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שמרן החזו"א זצ"ל נגע בנעלי בית מגומי ולא

רחץ את ידיו והמשיך לדבר בדברי תורה, ושאלו אם א"צ לרחוץ הידים, וענה לו שרק הנוגע במנעל עור צריך ליטול ידיו.

נטילת ידים ליוצא מבית הכסא

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ד ס"ט) שדיני נטילת ידים אחרי שעשה צרכיו בת"ב הם כמו ביוהכ"פ (סי' תרי"ג ס"ג), ושם מבואר שאם קינח, נוטל ידיו עד סוף קשרי אצבעותיו, ואם רוצה להתפלל מותר גם אם לא קינח, וכ' שם המ"ב (סק"ד) דמשמע מהשו"ע שאם לא קינח בגדולים ולא שפסף בקטנים אסור לו לרחוץ, אבל יש מחלוקת הפוסקים בזה, דיי"א שאפילו אם לא קינח ושפסף יש לו לרחוץ ידיו משום "הכון לקראת אלוקיך ישראל", דהא צריך לברך "אשר יצר", ולכן נכון לכתחילה לקנח ולשפסף דבכה"ג לכו"ע מותר ליטול ידיו.

הבה"ל שם הביא מחלוקת הפוסקים במי שיצא מבית הכסא קבוע ולא עשה צרכיו, ונוטה לומר שלא יטול ידיו אלא ינקותם בכל מידי דמנקי כגון בכותל, ומ"מ אם לבו תוהה עליו משום שלא נטל ידיו, רשאי ליטול כדי שיוכל להתפלל בדעה מיושבת. אבל יש להסתפק אם יש להקל גם בבתי כסאות ידון, ועוד דאפשר חומרת הבה"ל היא רק ביוהכ"פ ולא בת"ב, ולכן למעשה יש להקפיד לעשות כמש"כ המ"ב.

השימוש במכשיר בידן בשירותים בת"ב

בשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סי' קס"ה סק"ג) פסק שאלו הצריכים לרחוץ את עצמם אחרי עשיית צרכיהם, ומשתמשים במכשיר "בידן" בשירותים לצורך כך, מותר להם להעזר בו גם בת"ב, משום שרחיצה זו אינה נחשבת כרחיצה של תענוג, אלא לנקות לכלוך.

שטיפת הפה בת"ב בשחרית

כ' בשו"ע (סי' די' ס"ז) יש נוהגים לרחוץ פיהם שחרית מפני הרירים שבתוך הפה, והסביר המ"ב (סק"ז) משום שצריך להזכיר את השם הגדול בקדושה ובטהרה כמבואר בב"י. לפ"ז יש להסתפק היאך ינהג בת"ב, בפרט למי שהדבר מאד מפריע לו. כ' בשו"ע (סי' תקס"ז ס"ג) דמי שדרכו לרחוץ פיו בשחרית, בתענית ציבור לא כשר למעבד הכי, ומ"מ במקום צער כ' המ"ב (סק"א) יש להקל בכל תענית צבור רק שיזהר ביותר לכפוף ראשו ופיו למטה שלא יבא לגרונו, ואפילו בת"ב יש להתיר כשהוא לו צער גדול, ובטעם היתר זה של צער גדול, הסביר בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סי' ק"ט סק"א) דדינו כאיסטניס שנפסק בשו"ע בהל' יוהכ"פ (סי' תרי"ג ס"ד) דמי שהוא איסטניס ואין דעתו מיושבת עליו עד שיקנח פיו במים מותר (אמנם ע"ש ברמ"א דנהגו בזה להחמיר, וצ"ל דהיינו משום חומרת יוהכ"פ).

השימוש בדאודורנט בת"ב כדי להעביר או למנוע ריח רע

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ד סט"ו) סיכה אינה אסורה אלא של תענוג, אבל מי שיש לו חטטין בראשו סך כדרכו ואינו חושש, וכ' שם הבה"ל (ד"ה סיכה) דלפ"ז פשוט דלהעביר את הזוהמא מותר, ואע"פ שנחלקו הפוסקים בזה, סיים הבה"ל דיש להקל מדתניא בתענית (ל). ת"ר כל מצוות הנוהגות באבל נוהגות בת"ב וכו' ובסיכה ובנעילת הסנדל וכו', וכיון דבאבל איתא שם (י"ג): דלהעביר את הזוהמא מותר, ממילא ה"ה בת"ב.

לפ"ז נקטו כמה פוסקי זמננו דיש להקל להשתמש בדאודורנט בת"ב כיון שאינו לתענוג אלא להעביר ריח רע של זיעה. אבל יש חולקים ע"ז, דהרי במטה יהודה (סי' תקנ"ד סט"ו) ובתורת חיים (סי'

תקני"ד סק"י"א) העירו מלשון הרמב"ם (הלי' תענית פ"ה ה"י) שכי' לענין ת"ב דאסור בסיכה של תענוג כיוהכ"פ, והרי ביוהכ"פ גם סיכה שאינה של תענוג אסורה (עי' רמב"ם הלי' שבת ע"ג ה"ט, ושו"ע סי' תרי"ד ס"א), ולהעביר הזוהמא נחשב כסיכה שאינה של תענוג (ע"ש בלח"מ משי"כ בזה), ולכן כי' המט"י ותו"ח דכוונת הרמב"ם לומר דסיכה של תענוג לעולם אסורה, ואילו סיכה שאינה של תענוג, יש שהיא מותרת ויש שהיא אסורה, דאם הצורך הוא כגון מי שיש לו חטטין בראשו מותר, אבל אם הצורך הוא כדי להעביר זוהמא אסור, ולכן הביא השו"ע (סי' תקנ"ד ס"ט"ו) דוגמא של סיכה שאינה של תענוג שמותרת, במי שיש לו חטטין בראשו, אבל אינו מתיר כל סיכה שאינה של תענוג.

למעשה מביאים בשם מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א שהחמיר שלא להשתמש בו בת"ב, ואילו מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פי"ד סוף עמוד תכ"ב, ובשלמי מועד עמוד תצ"ה) ס"ל דמותר להשתמש בדאודורנט בת"ב אם אחרים ירגישו ריח רע כשלא ישתמש בו, אבל אם אחרים לא ירגישו ריח זיעה, או שמשמש בו רק למניעה, אין להקל בזה.

הדחת כלים בת"ב

בענין הדחת כלים בת"ב, יש לדון טובא אי שרי, דסו"ס בזמן שמדיחם גם רוחץ את ידיו, ואע"פ שאינו מכוון לכך, סו"ס הרי מבואר בב"י (סי' תקנ"ד) דאסור להוציא מטפחת רטובה מהמים בת"ב כיון שנוגע במים בשעה שמוציאה, ומי התיר לו לנגוע במים. ואמנם המ"ב (סי' תקנ"ד סק"י"ט) הביא בשם המ"א דנשים המבשלות מותר להן לרוחץ הבשר אע"פ שממילא גם רוחצות את ידיהן, היינו משום דיש צורך בדבר, ואע"פ דלכאורה ק' טובא, דהרי אסור לאכול בשר במוצאי ת"ב עד חצות היום בעשירי באב, וא"כ מה ההיתר לנשים לבשל בשר בת"ב, ת"י הפמ"ג (א"א סי' תקנ"ד סק"י"א) דמיירי לצורך חולה שצריך להאכילו, ומדייק בשו"ת מחזה אליהו (סי' פ"ז סק"ה) דמבואר בפמ"ג שאם רוצה להדיח הבשר לצורך אכילתו למחרת אחרי חצות, ה"י באמת אסור משום רחיצה בת"ב שלא לצורך. לפ"ז פסק שם דה"ה דאסור בת"ב אפילו אחר חצות, להדיח כלים שנתלכלכו מאכילת קטנים בת"ב, אא"כ צריך את הכלים במוצאי ת"ב, ומ"מ בזה יש עצה פשוטה שישתמשו בכפפות של גומי כדי שלא יבא מים לידיהם, וכ"כ גם בנטעי גבריאל (פס"ט ס"ה). אבל העירו דיש לדון טובא בראיות שמביאים לחייב להשתמש בכפפות, דסו"ס מיירי דמותר להדיח כלים אחר חצות כשיש צורך בדבר.

גדרי אבילות ומניעת תענוגים

איסור היסח הדעת מאבילות

כי' הפוסקים דאסור להסיח דעתו מן האבילות משך כל היום בת"ב (עי' בסדר היום בסוף הלי' ת"ב, וכן בשלחן שלמה סי' תקנ"ד ס"ב), ועוד כי' הרמ"א (סוסי' תקנ"ה) דימעט אדם מכבודו והנאתו בת"ב בכל מה שאפשר, ולפ"ז כי' הח"א (כלל קל"ה סי"ז) שימעט בדיבורו בת"ב בכל מה שאפשר.

כי' הערוה"ש בהלי' אבילות (יו"ד סוסי' שפ"ד) דהדבר פשוט שאסור לו לאבל ללמוד בשארי חכמות, וכש"כ לקרא בכתבי עתים או באיזה מחברת שהוא, שלא יסיח דעתו מאבילותו, וכש"כ אם יש לו עונג בקריאתם דוודאי אסור. לפ"ז כי' בנטעי גבריאל (פע"ט ס"ז), גם בת"ב אין לקרא עיתונים כדי שלא יסיח דעתו מאבילות ירושלים, והביא מש"כ ביסוד ושורש העבודה (שער תשיעי פי"ב ד"ה הנה) על גודל העונש למי שמסיח דעתו מהאבלות ביום המר הזה אפילו רגע אחד, לכן יזהר האדם בזה מאוד ומאוד, דהיינו

אפילו בשעה שיהי' בבהכ"ס לא יסיח דעתו מאבילות ויחשוב אז גודל שברם של ישראל עם קדוש, שהי' להם בשעת החרבן השפיכות דמים ושאר דבריהם הרעים.

כ' בשו"ע בהל' אבילות (יו"ד סי' שצ"א ס"א) אבל אסור בשמחה, לפיכך לא יקח תינוק בחיקו כל שבעה שמא יבא לידי שחוק. לפ"ז כ' כמה פוסקים (שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' רנ"א, וכן בנטעי גבריאל בסוף ח"ב בתשובות סי' י"ב) גם בת"ב אסור ליקח תינוק לתוך חיקו כדי לשחק עמו, אבל זה פשוט דלצורך התינוק כגון שהוא בוכה, בודאי שרי.

האם מותר להריח בשמים

הרוצה להשלים מאה ברכות בת"ב, נחלקו הפוסקים אם מותר להריח בשמים. השעה"צ (סי' תקנ"ו סק"א) הביא שהט"ז אוסר להריח משום תענוג, ואילו המ"א ס"ל דרק במוצש"ק אסור משום התענוג שמשלב הנשמה יתירה (והכי מבואר גם בש"ך בהל' מילה יו"ד סי' רס"ה סק"ב – ומדברי רע"א סי' תקנ"ט ס"ז משמע דס"ל כשיטת המ"א והש"ך להקל), ובביאור הגר"א משמע דס"ל דיש להחמיר כשיטת הט"ז (צע"ק דהרי הגר"א בהל' מילה שם ציין לדברי הש"ך שמיקל), והכי מבואר גם בלבוש (סי' תקנ"ו ס"א), ולמעשה משמע במ"ב (סי' תקנ"ט סק"ז) ובכה"ח (סי' תקנ"ו סק"ד) שנקטו להלכה כשיטת הט"ז ודעימיה להחמיר.

למעט אור בביהכ"ס בליל ת"ב וביום

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ג) אין מדליקין נרות בלילה כי אם נר אחד לומר לאורו קינות ואיכה, והוסיף המ"ב (סקט"ו) דלפי מנהגנו שכל הקהל אומרים איכה וקינות בלחש עם החזן (אא"כ החזן קורא איכה ממגילה הכתובה על קלף, דאז י"ח בשמיעה לבד), יש להדליק נר אחד בכל שכונה שיוכלו לומר קינות לאורו ע"י הדחק.

בב"י ובביאור הגר"א ציינו מקור למנהג זה ברא"ש בתענית (פ"ד סי' ל"ז) שמביא מדרש, אמר הקב"ה למלאכי השרת בשעת חורבן הבית, מלך בשר ודם כשהוא אבל מה הוא עושה, אמרו לו מכבה את הפנסים שלו. אמר להן אף אני אעשה כן שנאמר "שמש וירח קדרו (יואל ב' י'), והלבוש (סי' תקנ"ט ס"ב) הוסיף משום שכבה נר ישראל, וכתב "במחשכים הושיבני (איכה ג' ו').

עוד כ' המ"ב שם, ואין מדליקין נר תפלה בבית הכנסת בת"ב שחרית, ומקורו בא"ר בשם המהרי"ל, אבל המעיין במהרי"ל (סדר תפילת ת"ב אות כ"ב - עמוד רנ"ג) יראה שכתב בענין ההנהגה בבית הכנסת בשחרית וז"ל ואין מדלקין שום נר עכ"ל.

שאלת שלום

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"כ) אין שאילת שלום לחבירו בת"ב, וכ' המ"ב (סקמ"א) דה"ה דאסור לומר "בוקר טוב", ולפ"ז כשעונים הטלפון אין לענות כרגיל בלשון "שלום" או "ערב טוב" או "בוקר טוב", אלא יאמר "כן" בלשון רפה.

שאלת שלום ע"י נענוע בראשו

בשו"ת שלמת חיים (סי' תכ"ב) שאלו את הגר"י זוננפלד זצ"ל לגבי האיסור של שאילת שלום לאבל, אם מותר לנענע לו בראשו לסימן של שאילת שלום בלי לומר לו שלום, ופסק דאסור לעשות כן

מן הדין, ולכאורה ה"ה לגבי ת"ב. ולכאורה יש להביא ראיי לזה מהמ"ב בהל' תפילה (סי' פ"ט סק"ג) שכי' שהב"ח ועולת תמיד הכריעו דכריעה אסורה לפני התפילה אפילו כשאינו משכים לפתחו, אבל יש לדחות דמבואר במ"ב שם (סק"א) דסיבת האיסור של שאילת שלום לפני התפילה היא משום דאסור לכבד את חברו לפני שמכבד את ה', אבל בת"ב ובאבל אין איסור לכבד את חברו אלא האיסור הוא משום שאילת שלום, וא"כ אין ראיי משם לנד"ד.

אבל העירו לי דבריטב"א במו"ק (כ"ז: ד"ה ת"ר) לא משמע כן, מדכתב וז"ל פי' הרב ר' יצחק בן גאות ז"ל לפי שהאבל אסור בנתינת שלום, בזמן שפוטר את המנחמין **שוחה לנגדם מעט כתלמיד השוחה לרבו ליתן לו שלום**, וזו היא פטירתן, ולמדין מן הפירוש הזה כי **האבל מותר לשחות בתוך ז' כדרך ששוחים נותני שלום, כיון שאינו נותן שלום ממש עכ"ל**. הרי מבואר דנענוע בראשו אינו נחשב כשאילת שלום וצ"ע.

לאחל מזל טוב בברית מילה

בכל זאת מותר לשאול לחבירו איך הוא מרגיש בתעניתו, וכן מותר לאחל לחבירו ברכת רפואה שלימה ואריכות ימים (נטעי גבריאל פע"ו ס"ט), וכן מותר לומר לו מזל טוב דאין זה בגדר שאילת שלום (גשר החיים פכ"א סי' ז' ס"ז). כעין סברת הגשה"ח מבואר גם בעזר מקודש (אהע"ז סי' כ"א ס"ו), דאע"ג שאין שואלין בשלום אשה כלל, מ"מ מותר לומר לה מזל טוב לאחר ברית מילה, משום שזוהי בכלל בקשת תפלה שיהי' למז"ט, וכן אומרים מז"ט לנשים בשעת נשואין. אבל בשו"ת להורות נתן (ח"ב סי' ל"ה) הק' מאי שנא מז"ט שהתירו ומאי שנא צפרא טבא שהמ"ב הנ"ל הביא בשם הפמ"ג דאסור, דגם זה י"ל שהוא תפלה שיהי' לו צפרא טבא, אבל כ' דיש לחלק, דכיון שהעולם כבר נהגו לומר צפרא טבא לכל אחד, גם בלי שום סיבה מיוחדת, א"כ הוא בגדר שאילת שלום, משא"כ מז"ט שאומרים רק כשיש סיבה מיוחדת כגון שנולד לו בן או שנשא אשה, דאז ראוי להתפלל שיהי' למזל טוב, א"כ אין זה בגדר שאילת שלום אלא בגדר תפלה ושרי. עוד יש להוסיף דשו"ת הר צבי (יו"ד סי' ר"צ) מבואר דכשמאחל לו מז"ט, גם מותר בנתינת יד במקום שנהגו כן.

אמירת יישר כח לגבאי כשעולה לתורה

לפ"ז נראה דהעולה לתורה בת"ב בשחרית מותר לו לומר "יישר כחך" לגבאי כנהוג תמיד, דאין זו שאילת שלום אלא ברכה, ודלא כמו שיי"א דאין לומר יישר כחך בשחרית אלא רק במנחה.

ברכת שלום למי שיוצא לדרך בתשעה באב

מותר לומר "לך שלום" או "סע לחיים ולשלום" למי שיוצא לדרך בתשעה באב, דאין זה נחשב כשאילת שלום ממש אלא ברכה שלא ינזק, וכל הדרכים בחזקת סכנה וממילא ראוי לברכו, ובפרט ביום צרה (אהלך באמיתך פ"ח ס"ח).

לשלוח אוכל לילדים נשואים לצורך סוף התענית

אמא שמבשלת בת"ב אחה"צ לצורך הסעודה בסוף הצום, מסתפקת האם מותר לה לשלוח תבשילין לילדיה הנשואים בת"ב. מקום הספק הוא לפמ"כ המ"ב (סי' תקנ"ד סקמ"א) בשם האחרונים (מ"א שם סקמ"א) דכמו ששאילת שלום אסור בת"ב, ה"ה דאסור לשלוח דורון לחבירו בת"ב (עי' שו"ע יו"ד סי' שפ"ה ס"ג). הכה"ח (סי' תקנ"ד סקצ"א) הביא דמ"מ מותר ליתן מתנה או צדקה לעני הנצרך, ואדרבה הכי נהוג בכל תפוצות ישראל לחלק צדקה לעניים בת"ב, ומה"ט כ' בשו"ת התעוררות תשובה (ח"ג סי' שני"ה) דמותר לשלוח מאכלים לחבירו כדי לאוכלם במוצאי ת"ב, דאינו עושה כן בתורת התקרבות וריעות,

אלא כדי שיהיה לחבירו מה יאכל, והוא בתורת צדקה וחסד. אבל הוסיף דמה שעושין מעשה אופה מעדנים מתובלים בחמאה וחלב, נראה דאסור, דזה בכלל דורון שאסור משום שאילת שלום.

עוד הוסיף שם דאסור להבטיח לחבירו שישלח לו מתנה אחרי התענית, דהבטחה זו גופיה בכלל שאילת שלום.

עוד כ' שם שאם חבירו שלח לו מתנה בתענית א"צ לחהזירו, משום שבמה שיחזירה לו, לא יתבטל מה שחבירו הראה לו דרך שלום וחיבה שאסור בתענית, והביא ראיי לכך מהל' פורים (סי' תרצ"ה ס"ד) שאם שלח משלוח מנות לחבירו ואינו רוצה לקבלם או שמחל לו, יי"ח כיון שהראה לו חיבתו ע"י עצם המשלוח (עי' שו"ת כתב סופר או"ח סי' קצ"ו).

מנהגי תשעה באב

הליכה לבית הקברות בת"ב

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ט ס"י), הולכים על הקברות מיד שהולכים מבהכנ"ס, וטעם לדבר הסביר המ"ב (סקמ"א) כדי שיבקשו המתים רחמים עלינו, והיינו רק בריחוק ד' אמות אבל לא על הקברות ממש דיש לחוש שיתדבקו בו החיצונים, וביסוד ושורש העבודה (שער התשיעי) כ' שלא יכנס לביה"ק אלא ילך קרוב לו בכדי שיוכל לראות קברי מתים ובזה יוצא לכל הדעות, ובפרט לפמשי"כ במנהגי וורמיישא דאין מתפללין שם ואין אומרים שם תחינות, ובכה"ג גם א"צ ליטול ידיו, דהרי לא נכנס לתוך ד"א של הקברים. עוד כ' הרמ"א שם, שאין אומרים צדוק הדין בת"ב, אבל יש להוסיף דמי שלא ראה קברים לשלושים יום, צריך לברך "אשר יצר אתכם בדין" (מרוך הקה"י זצ"ל - הובא בארחות רבינו ח"יב עמוד קמ"א, ומרוך הגריש"א זצ"ל - הובא בספר מנשים באהל עמוד קמ"ח).

קימה בפני ת"ח או אביו בתשעה באב

יש להסתפק אם יש חיוב לקום בפני אביו ואמו או רבו כאשר הוא יושב על הקרקע בת"ב. מקום הספק הוא לפי המבואר במו"ק (כ"ז:): אמר ר' יוחנן הכל חייבין לעמוד בפני הנשיא חוץ מאבל וחולה, ואמר ר' יוחנן לכל אומרים להם שבו (פרש"י כשעומדין לפני הנשיא) חוץ מאבל וחולה. וכן פסק הרמב"ם (ה"ל אבל פ"ג ה"ה) וז"ל הכל חייבים לעמוד בפני נשיא חוץ מאבל וחולה, ולכל העומד מפניו אומר לו שב, חוץ מאבל וחולה שמשמע ישב באבלו ישב בחליו עכ"ל, וכן פסק הרמ"א (ו"ד סי' שע"ו ס"א) דאין אבל או חולה חייבין לעמוד אפילו מפני נשיא, ולפ"ז יש להסתפק אם דין זה נוהג גם בת"ב, או שמא אבילות ישנה שאני.

במעדני יום טוב (ח"ד סי' קמ"ח) הובא מחלוקת גדולה בנידון זה, ולהלכה רוב הפוסקים ס"ל שבת"ב חייבים לקום בפני רבו ואביו, ורק השבות יעקב (ח"א סי' כ"ו) ורע"א (או"ח סי' תקנ"ט ס"ג, וו"ד סי' שע"ו ס"א) ס"ל שהוא פטור, ומ"מ גם השבו"י הסכים שמותר לו לקום בפניהם.

מנהג קדום שנשים רוחצות ראשן מהמנחה ולמעלה בת"ב

כ' הב"י (סוסי' תקנ"ד ד"ה כתב) חידוש גדול בשם הכל בו, וז"ל מי שמיקל לרחוץ מן המנחה ולמעלה רגליו, עובר על דברי חכמים, אך מנהג קדום (עי' מאירי תענית ל: שכן מנהג נרבונא) שהנשים רוחצות ראשן מן המנחה ולמעלה ביום ת"ב, זקנים הראשונים הנהיגו זה, ועשו סמך לדבר על מה שאמרו באגדה (אסתר רבה פתיחתא אות י"א, ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד) כי המשיח נולד ביום תשעה באב, וצריך לעשות זכר לגואל

ולמנחם (גירסת הכל בו – וכמו שעשו זכר לחורבן ולאבלות, כן צריך לעשות זכר לגואל ולמנחם) כדי שלא יתיאשו מן הגאולה, וזה דווקא לנשים לפי שהן חלושות מלהאמין בנחמות מפני שאינן יודעות ספר, לפיכך צריכות חיזוק עכ"ל, וסיים הבי"י וז"ל ואני אומר כי המנהג ההוא נשתקע ולא נאמר, וכל הבא להקל בדבר בין איש בין אשה, כופין אותו שלא יעבור על דברי חכמים עכ"ל.

בכל זאת כ' הברכ"י (סי' תקנ"ט סוסק"ז) וז"ל לא מיחו חכמים על רבות בנות, דאחר חצות מתעסקות בכל כחן לכבד הבית ולתקן המטות וכיוצא מתיקוני הבית, וזה מנהג קדום לנשים, ויען שדעתן קצרה וחלושי אמונה, אדרבה חיזקו ידיהן לקבוע אמונת הגאולה ולא יתיאשו ח"ו עכ"ל.

שכר מלאכה של בנות הגומלות חסד בתשעה באב ועושות קייטנות

יש להסתפק בכל אלו העושות קייטנות בת"ב לרוב היום, מהבוקר למשך שמונה או תשע שעות, האם זה נכלל באיסור מלאכה בת"ב (עי' שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ב), ואת"ל דיש להקל להן משום שעושות חסד עם האמהות לעזור להן שיוכלו להתענות (דבלא"ה בודאי אינו נכון להסיח דעתן מן האבילות, ובפרט לפי המבואר בטור סי' תקנ"ט דצריך לתרגם הקינות כדי שגם הנשים והתינוקות יבינו, וא"כ מדובר בקייטנה שמספרות על החורבן, ומציירות תמונות על החורבן וכו' באופן שאינן מסיחות דעת מן האבילות), האם מותר להן לקבל תשלום עבור זה, ואת"ל דאין איסור בדבר משום שעושות מצוה, האם גם על מלאכה כזו נאמר דכל העושה מלאכה בת"ב אינו רואה סימן ברכה (עי' שו"ע סי' תקנ"ד סכ"ד), ונ"מ טובא בזה דאפשר אינו כ"כ משתלם להן לדרוש תשלום עבור החסד שהן עושות, משום דסוף סוף חז"ל אמרו שלא יראו סימן ברכה ממה שירויחו.

למעשה יש ליעץ להן, שההורים ישלמו לבנות המארגנות הקייטנה כסף אפילו בת"ב בתור הכרת הטוב, וכל אחד יתן לפי הרגשת הכרת הטוב שלו, כאשר יש מחיר מינימלי לצורך ההוצאות וכו', ובאופן כזה אינו נראה כמתנה בת"ב אלא כהכרת הטוב שמותר גם בת"ב, ובכה"ג שניתן בתורת מתנה לא נאמר שאינן רואות סימן ברכה (עי' פמ"ג סי' ש"ו משב"ז סק"ד, ומ"ב סקט"ו), ומ"מ כל זה דווקא כשיש צורך בדבר, כדי לאפשר להאמהות לצום, דבלא"ה אם יכולות לצום גם בלי הקייטנה לילדיהן, וכל סיבת הקייטנה היא כדי להעסיק הילדים בתשעה באב, צ"ע טובא מה ההיתר לעשות מלאכה ולהסיח דעת מן האבילות בבוקר לפני חצות.

עניני מגילת איכה

האם יש חיוב נטילת ידים לפני שהבעל קורא נוגע במגילת איכה

יש להסתפק במקום שקוראים מגילת איכה מתוך הקלף, האם הבעל קורא חייב ליטול ידיו לפני שנוגע במגילה. מקום הספק הוא משום שנפסק בשו"ע (סי' קמ"ז ס"א) דאסור לאחוז בס"ת ערום בלא מטפחת, והרמ"א הוסיף י"א דה"ה בשאר כתבי קודש, ולא נהגו כן (והסביר המ"ב שם סק"ד דגם במגילה שכתוב על הקלף באשורית, נהגו העולם להקל), וסיים הרמ"א דטוב להחמיר אם לא נטל ידיו (והסביר המ"ב דטוב להחמיר בסתם ידים דחיישינן שמא נגע במקום המטונף, אבל כשנטל ידיו א"צ להחמיר בזה, משא"כ בס"ת דאפילו אם נטל ידיו אסור ליגע בה בלי מטפחת). וע' בשע"ת בהל' מגילה (סי' תרצ"א סק"ג) שנו"נ בזה, וסיים דאע"פ שהעולם אין נוהרים ליטול סתם ידים קודם נטילת המגילה בידם, אבל טוב להחמיר כמש"כ הא"ר.

והנה בפת"ש (יו"ד רפ"ה סק"ד) הביא שו"ת רע"א (מהדו"ק סי' נ"ח) שפסק דאינו נכון ליגע במזוזה בידים ערומים אם אינו מכוסה, ולפעמים הידים מטונפות. אבל כמה וכמה אחרונים כ' דלא ראינו שיזהרו מלנגוע במזוזה ערומה, וע' בקסת הסופר (לשכת הסופר חקירה י"ט) שנשאל על מה סומכים

המקילים שנוהגים לאחוז התפילין ומזוזות ומגילת אסתר בלי שום מטפחת ובלי נטי"י, וכי דעיקר הדעת נוטה דיש להקל בשאר כתבי קודש, ויש למקילין על מה שיסמוכו והנח להם לישראל וכו' ... אבל כיון שהרמ"א כ' וטוב להחמיר, מי שהוא בעל נפש יחמיר לעצמו. ועי' בחזו"א (ידים ס"ז סק"י) שכתב וז"ל ולפי"ז נראה לדינא דבסתם ידים יש לזוהר בכל כתבי הקודש עכ"ל.

והנה אפילו אם נאמר שראוי ליטול ידיו לפני שנוגע במגילת אסתר, יש לימוד זכות גדול לאלו שאינם מקפידים בזה לפמש"כ הפמ"ג (ראש יוסף סוף מגילה) דכשנוטלין ידים לפני התפלה שוב א"צ ליטלם עוד פעם לפני קריאת המגילה. הרי מבואר למעשה דאם נטל ידיו לפני התפלה א"צ לחזור וליטול ידיו, ומ"מ כשקורא המגילה שלא בזמן התפלה, כגון בעל קורא שמכין הקריאה לפני פורים, טוב להחמיר שיטול ידיו לפני שנוגע בה.

לפי"ז יש להסתפק לגבי נטילת ידים כשנוגעים במגילת איכה, דבשלמא אם סגי כשנוטל רק אצבעות ידיו, יכול לסמוך על נטילת ידיו לפני מעריב וכן לפני שחרית כמש"כ הפמ"ג הנ"ל, אבל אם הנטילה הנצרכת לכתחילה לפני הנגיעה בכתבי הקודש היא כל ידיו עד הפרק (ובפרט שחז"ל בשבת י"ד: ב"ח גזירות גזרו נטי"י בכתבי הקודש אטו תרומה, והתם חיוב הנטילה הוא דומה לחיוב הנטילה על פת), כמו שחולה נוטל ידיו כשאוכל פת בת"ב (עי' שו"ת שבט הלוי ח"ח ס"י קל"ט, ושש"כ פליט הערה ק"ו בשם מרן הגרשז"א זצ"ל, ושו"ת להורות נתן ח"ב ס"י מ"ב), וכמו כהן שעולה לדוכן שנוטל ידיו עד הפרק (מ"ב ס"י תרי"ג סק"ז), א"כ אפשר צריך ליטול כל ידו עד הפרק, ואע"פ ש"א שאינו חייב ליטול ידיו מעיקר הדיון, כיון שאינה רחיצה של תענוג אפשר יש להקל וצ"ע.

קריאת איכה מתוך הקלף

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ב) שבליל ת"ב קוראים מגילת איכה, וכי שם הלבוש (סי"א) וז"ל כל ימי תמהתי, כיון שנוהגים לקרות איכה בציבור ולברך עליו על מקרא מגילה, מדוע לא נהגו באיכה כמו במגילה לכתוב אותה על קלף וספר בפני עצמו, כדין כל הספרים שצריכים לצאת בהם ידי חובתם בציבור..... ואפשר שנהגו כן שהסופרים לא נהגו לכותבם, משום שאנו מחכים ומצפים בכל יום שיהפך לנו יום זה לששון ולשמחה ולמועד, ואם היו כותבין מגילת איכה היה נראה כמתיאשין מן הגאולה ח"ו עכ"ל.

המ"ב (שם סקט"ו) הביא בשם הט"ז (סק"ה) שכל הקהל אומרים איכה בלחש עם החזן, אבל ע"ש בפמ"ג (משב"ז סק"ה) שמבואר בדבריו דהיינו דווקא כשאין קוראין המגילה מקלף, ובאמת בלבוש הנ"ל כ' מפורש נ"מ בין קריאת מגילות שיר השירים ורות וקהלת וקריאת מגילת איכה, וז"ל דשאני הם שאין רגילין לקרותם בש"צ אלא כל יחיד ויחיד קוראה בפני עצמו, משא"כ באיכה שצריכים לקרות ע"י הש"צ להוציא הקהל עכ"ל, והכי מבואר גם בב"י (שם עמוד רנ"ב ד"ה וכתב הרמב"ן) ע"ש.

ברכה על מגילת איכה שחסירה תיבה

המ"ב בהל' פסח (סי' ת"צ סק"ט) הביא מחלוקת הפוסקים אם מברכים כשקוראים המגילות, ולמסקנא פסק דהנהוג לברך עכ"פ כשהם כתובים על קלף בודאי אין למחות בידו, אבל עדיין יש מקום להסתפק האם דינם כמו ס"ת שאם חסר תיבה אחת הוא פסול, או שמא דינם כמו מגילת אסתר שבדיעבד היא כשרה (עי' שו"ע ה"י פורים ס"י תרי"ץ ס"ג).

בעמק ברכה (עמוד נ"א) דן בספק זה אם לדמות מגילות לס"ת כיון שצריך לכותבן בכתב אשורית, על הספר ולא על נייר, וצריכות תפירה בגידין, ועוד דינים אחרים כמו בס"ת, או שמא סגי אם כתובים

כמו מגילת אסתר, שראש וסוף המגילה כתובה בשלימות, והביא בשם ר' הירש מראדין זצ"ל (חתן רבינו החפץ חיים זצ"ל) שאמר שדינם כמו מגילת אסתר שצריך שיהי ראש וסוף המגילה בשלימות, ולא איכפת לך אם חסר באמצע, ובתנאי שלא חסר רובה, דאינו נראה כספר חסר אלא כספר שלם שיש בו טעויות, וכן פסקו האג"מ ושו"ת באר משה (הובא במבקשי תורה על חוה"מ עמוד תס"ה – ג') שדין הני מגילות כמו מגילת אסתר שכשרה עד שתחסר רוב אותיותיה.

אבל העמק ברכה דחה דמיון זה משום שמבואר בראשונים דאע"פ שמגילה נקראת ספר, מ"מ הקילו בה כיון שנקראת אגרת, ומה"ט אם תפר המגילה בחוטי פשתן כשירה מדנקראת נמי אגרת, משא"כ נביאים וכתובים דאינם נקראים אגרת אלא ספר לחודא, ולכן לכאורה דינם כס"ת ואין להכשירם כשחסרים אפילו רק באמצע וצ"ע. בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' קמ"ז סק"ג) ובשו"ת שבט הקהתי (ח"ד סי' רנ"ז) ג"כ פסקו דבחסר תיבה היא פסולה, ורק במגילת אסתר שנקראת אגרת הקילו בו (עי' ב"י סי' תרצ"א בשם הרשב"א), משא"כ שאר המגילות שדיןן כמו ס"ת, וע"ע בזה במעדני יום טוב (ח"ג סי' נ"ג).

האם מברכים על קריאת איכה ביום כשלא קראוה בלילה

מעשה שהיה בציבור שלא קראו מגילת איכה בלילה, והסתפקו האם יברכו על קריאתה ביום מתוך מגילה הכתובה בקלף. מקום הספק הוא ע"פ המבואר במס' סופרים (פ"ח מ"ד) בענין קריאת מגילת איכה, שקורין אותה בערב, ויש מאחרין עד הבוקר לאחר קרה"ת. להלכה השל"ה הק' (תענית ה' ת"ב) כ' שירא שמים יוצא ידי שניהם, ולכן ראוי שיחיד יקרא גם ביום, וכן הביא המ"ב (סי' תקנ"ט סק"ב) בשמו, והערוה"ש (ס"ב) כ' שבמקומו נהגו לקרותה ביום בציבור.

אם לא קראו המגילה בלילה, נחלקו הפוסקים אם יברכו על קריאתה ביום. הגרי"מ טוקציינסקי זצ"ל כ' בספרו ארץ ישראל (פכ"א ס"ב) שאין לברך משום שאין חיוב קריאתה ביום רק מנהג יחידים, אבל בזר התורה (הגר"ח"ז גרוסברג זצ"ל - פ"י ס"ז) פסק שיברכו על הקריאה ביום ע"פ המבואר במס' סופרים, ד"א שזמן קריאתה הוא אחרי קרה"ת בשחרית (וכי' שם שכבר העיר כן להגרימ"ט זצ"ל), וכן פסק בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' קנ"ח). אבל הגר"ש דבליצקי שליט"א (זה השלחן ח"ג עמוד ס"ט) ס"ל דאין לברך ביום כיון דכל הראשונים הביאו המנהג לקרוא המגילה דווקא בלילה, ולא הזכירו כלל הקריאה ביום, ולכן א"א לשנות המנהג שאנו נוהגים ע"פ הקדמונים.

תיקון לפגם העיניים בזמן אמירת הקינות

כ' בספר פלא יועץ (ערך ראה בסו"ד) וז"ל תיקון לפגם הראות, לבכות על אדם כשר, ועל חורבן ביהמ"ק, פלגי מים ירדו עיניו, ובזה יזכה לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו עכ"ל, וא"כ כשמתבוננים בזמן אמירת הקינות על חורבן ביהמ"ק, ובקינה על עשרה הרוגי מלכות ובקינה על זכריה הנביא מתבוננים על אדם כשר שנהרג, יכולים לנצל את ההזדמנות הזו להוריד דמעות לכפר על פגם הראיה.

עניני תפלה בתשעה באב

להתפלל ותיקין בת"ב

כ' המ"ב (סי' תקנ"ט סקט"ז) שבשחרית משכימין קצת לביהכנ"ס (עי' שעי' ס' תרס"ד סק"א בשם הא"ר דחמשה ימים בשנה משכימין לתפלה, ר"ה, יוהכ"פ, הושענה רבה, פורים ות"ב), ומ"מ הביא בשם הא"ר שאם עי"ז יגמרו לומר קינות זמן רב לפני חצות, טוב שלא להשכים כ"כ.

מרן הגר"ח קניבסקי שליט"א כ' בארחות יושר (פרק ל' ד"ה וענין) וז"ל וכתב רבנו יהונתן מפראג ז"ל בפ"י על איכה, שתפילת ותיקין מוכרחת להתקבל, ואילו היו מתפללין ותיקין ביום החורבן לא היה נחרב בהמ"ק, ולכן כתיב "סכותה בענן לך מעבור תפלה" (איכה ג' מ"ד), כדי שלא ידעו מתי הנץ החמה עכ"ל, ואמנם מרן החזו"א זצ"ל והקה"י זצ"ל אמרו קינות אחרי תפלת ותיקין וגמרו מוקדם (ארחות רבינו ח"ב עמוד קמ"א), אבל במ"ב הנ"ל מבואר שאם יסיים הקינות זמן רב לפני חצות, עדיף שלא להשכים כ"כ.

זמן אמירת קדיש אחרי קרה"ת בשחרית בת"ב

יש להסתפק מתי לומר קדיש אחרי קרה"ת בשחרית בת"ב, האם מיד אחרי הקריאה לפני ההפטורה, או שמא אחרי ההפטורה. מקום הספק הוא, דמצד אחד מבואר במהרי"ל (הל' ת"ב אות כ"ג עמוד רנ"ד) ובסידור רש"י (סי' תצ"ז) ובמחזור ויטרי (סי' קכ"ב) ובאבודרהם (הל' ת"ב עמוד רנ"ו) ובנוהג כצאן יוסף (עמוד רמ"ט אות ז') ובפמ"ג (סי' תקנ"ט א"א סק"ו) שאומרים קדיש מיד אחרי קרה"ת, וכן פסקו השערי אפרים (שער ח' סצ"ט) וחת"ס בהל' שבת (סי' רפ"ב מ"א סקט"ז) ועוד כמה אחרונים, וכן נקט בלוח א"י.

אבל רע"א בהל' ת"ב (סי' תקנ"ט ס"ד) הקשה דהיה מן הראוי לומר קדיש רק אחרי ההפטורה, והביא רא"י מהמבואר ברמ"א בהל' שבת (סי' רפ"ב ס"ה) שאם אין מי שיודע להפטיר בביהכנ"ס חוץ ממי שכבר עלה לשביעי, לא יאמרו קדיש אחרי קריאת שביעי, והוסיף הרמ"א (סקט"ז) דמ"מ ראוי שיאמרו קדיש אחרי ההפטורה, והסביר רע"א סברת הרמ"א שלא יאמר קדיש אחרי שביעי, כדי שלא להפסיק בין קרה"ת וההפטורה, דהרי כל הסיבה שהמפטיר בנביא גם קורא בתורה תחילה היא משום כבוד התורה, שלא יאמרו שקריאת התורה וקריאת הפטורה שוין, וממילא אם יאמרו קדיש אחרי שביעי, יצטרכו להעלותו שנית לתורה כיון שצריך העולה לקרא בתורה לפני קריאת ההפטורה.

לפ"ז חידש רע"א שבת"ב שהעולה השלישי עולה למנין העולים וגם למפטיר, שוב אין לומר קדיש בין קרה"ת וקריאת ההפטורה כדי שלא להפסיק בין עלייתו לתורה וקריאת ההפטורה, וע"ש שכתב דכן פסק בשו"ת מהרי"י מינץ (צ"ל שו"ת הר"י מיגאש סי' פ"ט), שאם יאמרו קדיש בת"ב אחרי שהשלישי קרא בתורה, כיון שהפסיקו בין קריאת התורה וקריאת הנביא, יצטרכו להעלות עולה נוסף לפני שיקראו בנביא. כשיטת רע"א כן פסק גם בשו"ת מלמד להועיל (סי' קי"ג אות י"ג) ובנהר מצרים (הל' ת"ב אות ט"ז).

אבל האבן העוזר וחת"ס בהל' שבת (סי' רפ"ב ס"ה) חולקים על רע"א בהבנת דברי הרמ"א, והם כ' שקדיש אינו נחשב כהפסק בין קרה"ת והפטורה, ואדרבה החת"ס הביא רא"י לכך ממנהגנו בת"ב לומר קדיש בשחרית מיד אחרי קרה"ת, ולכן הם פסקו שאומרים קדיש אחרי קריאת השביעי לפני שהוא קורא ההפטורה.

אבל המחצה"ש ופמ"ג בהל' שבת (סי' רפ"ב ס"ה) הסבירו טעם אחר בשיטת הרמ"א, לא משום הפסק, אלא דיש לחוש להנכנסים באותה שעה בביהכנ"ס ויראו שהעולה להפטורה לא קרא בתורה

תחילה, ויאמרו שהמפטיר בנביא אי"צ לקרא בתורה תחילה, ולפי ביאור זה, י"ל שדווקא אם קרה שלא היה מי שיודע להפטיר בנביא, אז יאמרו קדיש אחרי ההפטורה כיון שהשביעי הוא גם המפטיר, ויש לחוש משום הנכנסים, שאם לא יראו שהמפטיר עולה לתורה, יחשבו שהוא קורא בנביא מבלי לקרא בתורה, אבל בת"ב שהדבר קבוע שהשלישי אומר קדיש לפני קריאת הנביא, שוב אין לחוש משום הנכנסים.

והנה במ"ב בהל' שבת (סי' רפ"ב סקכ"ח) הסביר שיטת המ"א כמש"כ הפמ"ג ומחצה"ש משום חשש הנכנסים, ולפי דבריו בת"ב אי"צ לחוש לכך, וממילא אפשר לומר קדיש לפני ההפטורה, ודלא כמו שכתב בשו"ת אבן ישראל (ח"ט סי' ס"ג בהגהותיו על הל' ת"ב סי' תקנ"ט עמוד קי"ב) דיש לנהוג כשיטת רע"א משום שהמ"ב (סי' רפ"ב סקכ"ט) כ' שהעולה לתורה לשביעי לא יאמר קדיש עד אחרי קריאת ההפטורה, והוסיף שכן נהג בביהכ"ס שלו כל השנים, אבל יש מקום לדחות ראייתו, דהרי לשיטת רע"א אין לומר קדיש עד אחרי ההפטורה משום הפסק בין קריאת העולה בתורה לקריאתו בנביא, משא"כ המ"ב שהסביר החשש כמש"כ הפמ"ג ומחצה"ש, דהסיבה שאין לומר קדיש עד אחרי ההפטורה הוא משום הנכנסים, ולחשש זה י"ל דאין צריך לחוש בת"ב כיון דהכי הוא קביעת הקריאה.

שוב ראיתי בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' פ"ג ד"ה היות) שג"כ פסק כשיטת רוב הפוסקים (הדרך החיים והיעב"ץ ושערי אפרים) דבת"ב י"ל קדיש אחרי הקריאה לפני ההפטורה, וישיב קושיית רע"א מהל' שבת, דהתם חל התקנה המבואר בסוטה (ל"ט:) שהמפטיר בנביא צריך שיקרא בתורה תחילה, משא"כ בת"ב שעל ידי פעם אחת בשנה לא יבואו לזלזל בקריאה, ועשו ההפטורה ענין בפני"ע משום שהיא כמו תחילת הקינות של ת"ב (וע"ע בשו"ת ציץ אליעזר ח"יז סי' ע"ח מש"כ בסוגי זו).

האם הש"צ צריך לומר "יהיו לרצון" אחרי חזרת הש"צ של שחרית

כ' הרמ"א (סי' קכ"ג ס"ו) שבסוף חזרת הש"צ אין החזן אומר "יהיו לרצון", והסביר המ"ב (סקכ"א) דסומך על "תתקבל צלותהון" שאומר אח"כ בקדיש, אבל הש"ה כ' לומר "יהיו לרצון", והגר"א כ' שדברי הש"ה עיקר (וכ' בקיצור שו"ע סי' כ' ס"ז שאומרו בלחש), ולפ"ז כ' באמרי יושר (הגר"מ גריינימן שליט"א יומא סוסי' ט') ובשו"ת רבבות אפרים (ח"ג סי' קס"ח סכ"א) דכיון שאין אומרים "תתקבל" אחרי התפלה בשחרית בת"ב, ממילא החזן צריך לומר "יהיו לרצון" אחרי חזרת הש"צ.

אמנם יש שהעירו, דכמו שאינו אומר "תתקבל צלותהון" בשחרית, כמו"כ גם לא יאמר "יהיו לרצון אמרי פי", אבל זה אינו, דהרי הב"י (ריש סי' תקנ"ט ד"ה ומ"ש ואומר) הביא שבהגהות מיימוניות כ' הטעם שאין אומרים "תתקבל" משום דכתיב באיכה (ג' ח') "שתם תפילתי", ופרש"י וז"ל סתם חלוונת הרקיע בפניה עכ"ל, וזה רק אחרי הקינות, אבל קודם קריאת הקינות אומר הקדיש כולו כמו בשאר ימות השנה. וע"ע בשו"ת רע"א (מהדו"ת סי' כ"ד) שכתב דבבית האבל אומרים "תתקבל" בקדיש, ואינו דומה לת"ב, דהתם הטעם הוא שלא יתדמה דתתקבל קאי על הקינות, ולפ"ז אין שום סיבה שהש"צ לא יאמר "יהיו לרצון" אחרי חזרת הש"צ. אמנם ע' בשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סי' ש"ע) שהקשה על הטעם שהביא הב"י, וכי משום דכתיב "שתם תפילתי" לא נתפלל כלל, והרי אנו מתפללין כל התפילות בת"ב כמו בשאר ימות השנה, ומבקשים צרכינו מהש"ת גם בת"ב, ועוד שאנחנו אומרים "יהיו לרצון", ומה בין זה ל"תתקבל צלותהון", וע"ש מה שנדחק לבאר בזה.

זמן תפלת מנחה בתשעה באב

כ' בתורת חיים (סי' תקנ"ה סק"ב) שבת"ב רבים נוהגים להתפלל מנחה גדולה משום שמעיקר הדין חייב להניח תפילין מיד בבוקר, ורק משום מנהג אין מניחין תפילין עד מנחה, ולכן ברגע שיכול לקיים

מצות תפילין יניחן, והיינו במנחה גדולה, ומאידך גיסא רבים נוהגים להתפלל מנחה כשאר ימים משום שמבואר בשו"ע (סי' רל"ג ס"א) דלהתפלל בזמן מנחה גדולה הוא רק בדיעבד, וזמן קריאת שמע בתפילין כבר עבר בלא"ה, ומביאים ראיה למנהג זה מלשון הרמב"ם (הלי תפילה פי"ד ה"ב) שכו' וז"ל אבל תענית שאין בו נעילה כגון ת"ב ושבעה עשר בתמוז, הואיל ותפילת מנחה שלהן סמוך לשקיעת החמה, הרי זו נראית כנעילה ואינה מתחלפת במנחה של כל יום, ולפיכך יש בה נשיאת כפיים עכ"ל. הרי מפורש שנהגו מימות עולם להתפלל סמוך לשקיעת החמה גם בת"ב, אע"פ שמניחין תפילין במנחה.

אבל בספר נחלת אליהו (סי' ט' עמוד ל') העיר ע"ז, דהיאך מותר לישון לפני שמקיים מצות תפילין דאורייתא, ואפשר י"ל דאה"נ אם הולך לישון צריך להקפיד למנות שומר שיעירו כדי להניח תפילין ולהתפלל. שוב העירו לי דאין להביא ראיי' מהרמב"ם לנד"ד, דהרי שיטת הרמב"ם היא שמניחין תפילין בת"ב בשחרית (עי' הלי תענית פ"ה הי"א ובמגיד משנה ואור שמח שם), וא"כ אין סיבה שלא יתפללו מנחה סמוך לשקיעה.

מחלוקת שו"ע ורמ"א אם אומרים "נחם" בכל התפלות בת"ב או רק במנחה

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ז) בת"ב אומר בבונה ירושלים "נחם ה' אלוקינו את אבלי ציון", והסביר המ"ב (סק"א) דמשמעות המחבר היא שאומרו בכל התפלות, וכן הוא מנהג ירושלים, אבל הרמ"א חולק וכי' דהמנהג הפשוט שאין אומרים נחם רק בתפלת מנחה של ת"ב לפי שאז הציתו אש במקדש, ולכן מתפללים אז על הנחמה. בהתעוררות תשובה (בהגהותיו על סי' תקנ"ד מ"א סק"ו) הסביר מנהגנו משום שעד עת ערב אנו כאוננים, ואחז"ל אל תנחם בשעה שמתו מוטל לפניו, לכן א"א לומר נחם, משא"כ לעת ערב כיון שנשרף בהמ"ק ויצא לחולין הוי כמו לאחר הקבורה ואז מתחיל עיקר האבילות, וממילא מתחיל אז זמן הנחמה ואומרים נחם.

שכח לומר נחם ונזכר כשסיים ברכת בונה ירושלים

אם שכח לומר נחם ונזכר כשסיים בא"י בונה ירושלים לפני שהתחיל ברכת את צמח דוד, כי' הרש"ש בתענית (ל). שיאמר נחם שם בלי חתימה, ואע"ג דנפסק בשו"ע בהלי שבת (סי' רצ"ד ס"ד) דבדברים שאינו חוזר עליהם אינו אומרם אחרי הברכה לפני שמתחיל הברכה הבאה (כגון אם נזכר ששכח אתה חוננתנו אחרי שסיים ברכת אתה חונן, אינו אומרם שם אע"פ שעדיין לא התחיל ברכת השיבנו), שאני הכא משום שהגר"א הביא דבירושלמי יש גירסא שאת צמח דוד נכלל בברכת בונה ירושלים, ולכן שייך לומר נחם שם.

שכח לומר נחם ואמרה בשמע קולנו או שנזכר לפני רצה

אם שכח לומר נחם בברכת בונה ירושלים ואמרו בברכת שמע קולנו א"צ להזכירה עוד פעם בעבודה כיון דהט"ז (שם סק"א) וח"א (כלל כ"ד סי' י"ז) ס"ל דאם לא אמרו במקומו, לכתחילה אומרו בשמע קולנו (בה"ל סי' תקנ"ז סוד"ה בבונה), אבל לכתחילה אם שכח לומר נחם במקומו אומרו בעבודה קודם ותחזינה עינינו, ואינו חותם "ברוך מנחם ציון" אלא מסיים ברכת ותחזינה (מ"ב שם סק"ב).

שכח לומר נחם ונזכר כשהגיע למודים

אם שכח לומר נחם ונזכר כשהגיע למודים, אומרו באלוקי נצור לפני יהיו לרצון (כה"ח סי' תקנ"ז סק"ב וערוה"ש שם ס"ג).

התחיל ברכת ולירושלים עירך עם "נחם" וסיימה בסיום ברכת נחם

מי שטעה בברכת בונה ירושלים ולא התחיל "ולירושלים עירך", אלא התחיל מ"נחם" וחתם "בא"י מנחם ציון ובונה ירושלים" יצא בדיעבד, והסביר בשיח מרדכי (פ"י הערה א') משום דבנחם ג"כ מזכירים ענין בנין ירושלים ולכן נחשב כאילו הזכיר עיקר תוכן הברכה, וע"ש עוד ראיות לזה.

דיני חולה בתשעה באב

סעודה המפסקת לחולה שאוכל בתשעה באב

יש להסתפק אם מצות סעודה המפסקת היא כדי להקל על הצום, וא"כ מי שאינו מתענה פטור מלאכול, או שמא יש סיבה אחרת ששייך גם למי שאינו מתענה. בשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' פ"ג) פסק דגם מי שאינו צם בת"ב חייב לאכול סעודה המפסקת, דהרי דין תענית עליו, לא מיבעי לשיטת החת"ס (או"ח סי' קנ"ז) דס"ל דלא הותר לו לאכול אלא הנצרך לו, אלא בלא"ה סעודה זו יש לה דינים שיכול לקיימם, כמו איסור ב' תבשילין, וישיבה ע"ג קרקע וכו'. עוד יש להוסיף דמבואר בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' קל"ה) דסעודה זו היא כעין סעודת הבראה לאבלים, ובשו"ת תרומת הדשן (ח"א סי' קנ"א) כ' דהאי סעודה דמיא לסעודת אנינות דמקמיה אבילות, ולפי"ז גם מי שאינו מתענה חייב לאכול.

זמן תפלת מעריב בליל ת"ב לחולה במקום שמתפללים מעריב מבעו"י

בהרבה מקומות בחו"ל צאה"כ הוא מאוחר מאוד, ולכן מתפללים מעריב בליל ת"ב מבעו"י אחרי פלג המנחה, ויש להסתפק בחולה שחייב לאכול גם בליל ת"ב, האם יתפלל מעריב עם הציבור אחרי פלג המנחה אע"פ שיאכל אח"כ עוד לפני שקיעת החמה, או שמא עדיף שיתפלל ביחידות אחרי שאוכל. כמו"כ יש להסתפק גם בא"י בזקן שנמצא בבית אבות שמתפללים שם מעריב אחרי פלג המנחה ולא בצאה"כ, והוא יצטרך לאכול אח"כ עוד לפני שקיעת החמה (שהוא כמעט שעה וחצי אחר פלג המנחה).

צדדי הספק הם דבשעה"צ (סי' תקנ"ג סק"ט) כ' שהמתפלל ערבית של ת"ב מבעו"י נאסר באכילה וחל עליו התענית, וא"כ אפשר עדיף שיתפלל ביחידות אחרי השקיעה, וירויח בזה לכל הפחות אכילה אחת בהיתר גמור. מאידך גיסא אפשר רק מי שחייב לצום מתחייב בתענית מיד שהתפלל מעריב, משא"כ חולה שפטור מלהתענות, אינו מתחייב בתענית אם התפלל מעריב.

מרוך הגריש"א זצ"ל פסק שיתפלל מעריב במנין בבית אבות, ויעשה תנאי שיוכל לאכול גם אחרי שהתפלל מעריב מבעו"י, ואפילו לפי הפוסקים הסוברים שאם יחיד ענה "ברכו" בליל ש"ק שוב אינו יכול להתפלל מנחה (עי' רע"א סי' רס"ג סט"ז), היינו דווקא בשבת שנאמר בה מצות תוספת מהתורה, משא"כ בתענית של ת"ב (הובא בקב ונקי למו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א ח"ב עמוד ר"ג).

שיטת החת"ס בדיני חולה שאוכל בת"ב

בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנ"ז) הביא דהמהרי"ק והב"י כתבו דבתענית בה"ב שיש מתענים אחרי פסח וסוכות וקורין ויחל, מי שאינו צם אינו שייך לקריאת ויחל, וכל שאינו מחוייב בדבר התענית אינו מוציא רבים יד"ח, אבל החת"ס כ' דשאני ת"ב דאית ביה תרתי למעליותא, חדא דאפילו החולה שאוכל בו, מ"מ הוא עדיין מחוייב בתענית ולכן לא הותר לו לאכול אלא כדי צרכו וחיותו, ואם די לו בשתיה לא יאכל, ואם די לו באכילה פעם אחת לא יאכל ב' פעמים, ולא יותר ממה שצריך, וגם שאר עינויים אם אינו צריך לנעול ולרחוץ ולסוך, אסור לו לעשות אחד מהם, נמצא שגם החולה הוא מן המתענים ומהמחוייבים בתענית. עוד הוסיף דת"ב הוא יום שנתחייב בקרה"ת שחרית ומנחה, וגם מי שאינו מתענה בו לא יצא מכלל חיוב זה דהא יומא קגרים, והביא ראיי לכך ממי שמתענה תענית חלום בשבת ויו"ט, דבודאי חייב בקרה"ת ובכל דיני שבת ויו"ט דהא יומא קגרים, ולכן גם בת"ב הוא יום מועד דפורענות, ואפילו אם אינו מתענה מ"מ מחוייב בקריאת היום, וע"ש שיש צד גדול לומר דאפילו אם כל המנין הם חולים ואינם מתענים, ג"כ יכולים לקרא ויחל במנחה, אבל כ' דלמעשה בזה צריך מיתון

קצת, ומ"מ בודאי להלכה ולמעשה חולה שאכל בת"ב יכול לעלות לתורה אפילו במנחה בלי שום פקפוק.

הרי דחידש לן מרן החת"ס זצ"ל תרי חידושי, חדא דההיתר לחולה לאכול בת"ב הוא רק כדי חיותו, ועוד חידש דהחיוב קרה"ת בת"ב אינו משום התענית אלא משום היום, ולכן חולה שאכל יכול לעלות לתורה. האחרונים הקשו על שני החידושים.

גדר חיוב תענית לחושאב"ס

בשו"ת חת"ס הנ"ל (או"ח סי' קנ"ז) מבואר דס"ל דחולה שהותר לו לאכול בת"ב, לא הותר לו אלא כדי צרכו וחיותו, ואם די לו בשתיה לא יאכל, ואם די לו באכילה פעם אחת לא יאכל ב' פעמים, ולא יותר ממה שצריך, אבל האחרונים הקשו על חידושו.

במשנת יעב"ץ (או"ח סי' מ"ט סק"ו) העיר מהא דנפסק בשו"ע בהל' ת"ב (סי' תקנ"ד ס"ו) חולה שהוא צריך לאכול א"צ אומד אלא מאכילין אותו מיד דבמקום חולי לא גזרו רבנן, והביא ראיי מהראשונים דמייירי בחולה שאין בו סכנה (וכן פי' שם המ"ב סק"א וסק"ב), והסביר דבמקום חולי לא גזרו רבנן ואין עליו דין תענית והרי זה אצלו כיום שאין בו תענית כלל, והוסיף דזהו כוונת השו"ע "וא"צ אומד", דכיון שמותר לו לאכול א"צ אומד אם מספיק לו פחות מכשיעור, ודלא כמו שמצאנו בהל' יוהכ"פ (סי' תרי"ח ס"ה) דבחושאב"ס יאכל וישתה שיעורים ואם אמדוהו שאין השיעורים מספיקים לו, מאכילים ומשקים אותו כל צרכו, וטעם החילוק הוא משום שבת"ב שהוא דרבנן לא גזרו במקום חולי וממילא יכול לאכול כמו בכל יום. עוד הוסיף דכמו שנפסק בהל' שבת (סי' שכ"ח ס"ד) דמכה של חלל א"צ אומד, ועושים לו כל שרגילים לעשות לו בחול, והסביר המ"א דאע"פ שאין סכנה במניעת הדבר, מ"מ עושים לו כל צרכו כמו שרגילים לעשות בחול, א"כ י"ל דגם מש"כ בת"ב שא"צ אומד, פירושו שא"צ אומד כמה הוא צריך לאכול כדי חיותו, אלא מאכילין אותו כמה שהוא רגיל לאכול כל יום (וע"ש מש"כ לדחות מש"כ בזה בשו"ת מהר"ם שיק או"ח סי' רפ"ט). כדברי המשנת יעב"ץ מביאים בשם מרן הגר"ז זצ"ל (מועדים וזמנים ח"ה סי' של"ב ושליה וח"ז סי' רנ"ב) דבחולה לא גזרו כלל ואין אפילו קיום מצוה כלל.

בשו"ת אבני נזר (או"ח סי' תק"מ) ג"כ ס"ל דאין לחולה שום חיוב תענית, ולא הזכיר את החת"ס בכלל, וע"ש שכ' וז"ל דבר צום החמישי אשר הד"ר הזהירך שלא להתענות ובקושי התיר לך להתענות עד חצות, הדבר ברור שלא להתענות כלל דבמקום חולי לא גזרו רבנן עכ"ל, והכי נקטו מרן החזו"א זצ"ל (הובא בתורת היולדת פמ"ג הערה ט') ומרן הגריש"א זצ"ל בקובץ תשובות (ח"א סי' נ"ז סק"א ד"ה והנה) ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' רס"ד).

אמנם בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קל"א סק"ב) נקט בפשטות כמש"כ בשו"ת חת"ס, ולכן פסק דחולה שאכל בת"ב וכבר מרגיש טוב חייב בדיני צום כל שאינו סותר מחלתו.

האם יש ענין לצום בליל תשעה באב כשיודע שיצטרך לאכול בבוקר

כ' הפוסקים שגם חולה או יולדת יתענו קצת כדי להצטער עם הציבור (עי' ח"א כלל קל"ה סי"ב ומ"ב סי' תקנ"ד סק"ד), וזה רק בתנאי שלא יזיק להם, אבל אם גם זה קשה להם, לא יתענו כלל.

הנזירות שמשון (סי' תקנ"ד) דן בענין יולדת וכן חולה קצת שאינו יכול להתענות כל הלילה וכל היום, ורוצה להתענות מקצת כדי להצטער עם הציבור, האם יתענה אותו מקצת ביום כיון שהוא עיקר התענית, דתענית הלילה היא רק לגודל החומרא, או שמא יתענה תיכף בתחילת הלילה ויתחיל עם הציבור, ושמא יוסיפו לו כח מן השמים גם לגמור עם הציבור, ופסק שם שעדיף שיתענה ביום, והביא

ראייה מהרמב"ם (הלי' תענית פ"ג ה"ג) שפסק שבתענית גשמים (שכולם מתענים מבעו"י כמו ביוהכ"פ), אנשי משמר מתענין מקצת היום ולא משלימין, הרי מוכח שהתענו ביום ולא בלילה (וע"ע בתורת היולדת פמ"ח הערה ה' כמה ראיות מפוסקים אחרים לפסק זה), אבל רוב הפוסקים ס"ל שאם הוא רק מתענה קצת, יתחיל להתענות כבר מבערב (הכי מבואר ממשי"כ בשו"ת אבני נזר או"ח סי' תק"מ, וכה"ח סי' תקנ"ו סק"ט, ושו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' ל').

לצום בלילה ויצטרך לאכול ביום או לאכול שיעורים כבר מבערב

בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קל"א סק"ג) דן בענין חולה או מעוברת שמרגישים בריאים וחזקים, אבל חוששים שבמשך התענית יחלשו, ויהיו בגדר חולה שפטור מלצום, האם יתחילו לאכול פחות מכשיעור כדי שלא יצטרכו לבטל התענית לגמרי אח"כ, ופסק שלא יאכלו חצי שיעור מבערב, בפרט שאין דין חצי שיעור בת"ב, אלא יתחילו לצום, ולכשיצטערו יאכלו, והסביר מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה פ"ג הערה ט') שהסיבה שחז"ל לא חייבו חושאב"ס לאכול רק פחות מכשיעור, אע"ג דע"י לא יפסיד תעניתו (ע"מ"ב סי' תקס"ח סק"ה), היינו משום שחז"ל לא רצו להטריחו כל היום בטירחא זו, ולכן מעיקרא לא גזרו עליו דין תענית.

חיוב הבעל להפסיד תפלה בצבור כדי שאשתו תוכל לצום

כ' הפוסקים [הליכות שלמה (ח"ב פ"ד הערה 24) ושבת שבתון (הערה ק"ג)] לגבי יוהכ"פ שאם המעוברת תשכב במטתה ולא תצטרך לטפל בילדיה הקטנים תוכל לצום, ומאידך גיסא אם תצטרך לקום ולהתרוץ ולטפל בהם, תזדקק לאכול ח"ש, כשאין לה אפשרות להעזר ע"י אחרים, מצוה על הבעל שישאר בביתו ולא יתפלל בצבור כדי שאשתו תוכל לצום, ואע"פ דבשו"ת מנחת שלמה (ח"א סי' ז') פסק דא"צ לעשות טצדקי כדי למנוע חבירו מחלול שבת במקום פקו"נ, הסביר בהליכות שלמה (שם) דשאני הבעל שמוטל הדבר עליו כלפי אשתו.

מרן הגריש"א זצ"ל פסק הכי גם לגבי ת"ב, והסביר שהצום של האשה חשוב יותר מתפילה בציבור של הבעל (הובא בספר קב ונקי למו"ר הגר"י זילברשטיין שליט"א ח"ב סי' ק"צ).

אכילת שיעורים בתשעה באב

חולה שצריך לאכול מותר לו לאכול כדרכו וא"צ לאכול פחות פחות מכשיעור, ואע"פ שבבה"ל (סי' תקנ"ד סי' ד"ה דבמקום) כ' שיש לאכול פחות מכשיעור, הסבירו בקובץ תשובות (ח"א סי' נ"ז ד"ה והנה) ובשו"ת שבה"ל (ח"ד סי' נ"ו) דשאני התם דמיירי באיש בריא צריך לאכול כדי שלא יחלה במחלת החולירע, לכן אוכל פחות פחות מכשיעור, דסוף סוף עדיין אינו חולה.

ש"צ שאינו מתענה בת"ב

מי שאינו מתענה משום שהוא חולה ויש לו יאהרציט בת"ב, אינו יכול להיות ש"צ משום שבחזרת הש"צ אינו יכול לומר עננו... "ביום צום תעניתנו" כמבואר בשו"ע (סי' תקס"ו ס"ה), ואמנם המ"ב (שם סק"ח) כ' שאם אין ש"צ אחר או שבדיעבד אירע שמי שאינו מתענה עבר לפני התיבה יאמר עננו בברכת שמע קולנו ולא כברכה בפני עצמה, ויאמר "ביום צום התענית הזה" במקום "ביום צום תעניתנו", אבל זה ברור דלכתחילה אסור לו להיות ש"צ כשאינו מתענה.

עננו לחולה שיאכל אחרי תפלת מנחה בת"ב

חולה שיכול להתענות בת"ב עד מנחה, יכול לומר עננו... ביום צום תעניתנו בברכת שומע תפלה, אע"פ שיודע שיאכל אחרי מנחה, משום שעדיין מתענה בשעת התפלה, ועוד בלא"ה מותר להוסיף

בקשות בברכת שומע תפלה (רמ"א סי' תקס"ב סי"א ומ"ב סק"ו וסק"ז, והלכה זו נאמרה בין בתענית יחיד ובין בת"צ כמבואר במ"ב שם סק"א), וכן פסקו מרן הגרשז"א זצ"ל ומרן הגר"ח שליט"א (אשי ישראל פמ"ד הערה ל"ב), אמנם במועדים וזמנים (ח"ח עמוד פ"ג) דייק ממש"כ המ"ב (שם סק"ו) בשם הגר"א, דכל שבדעתו לאכול לפני צאה"כ אינו אומר עננו בתפלת מנחה.

בכל אופן מי שלא ישלים את תעניתו אינו יכול להיות ש"צ ולומר עננו כברכה מיוחדת בין גואל לרופא (רמ"א שם).

ש"צ שמסופק אם יצטרך לאכול אחרי מנחה

כ' בשו"ת שואל ומשיב (מהדורא תנינא ח"ב סי' נ"ח ד"ה אך) דמי שמתענה בתענית ציבור והוא מסופק אם יוכל להשלים את התענית, מותר לו להיות ש"צ ולומר עננו כברכה בפני עצמה בחזרת הש"צ. אבל הוסיף (בד"ה ובוזה נראה) דבת"ב אין להקל בזה, דבשלמא בת"צ רגיל שעכ"פ התענה מקצת היום וכעת הוא גם מתענה, אבל בת"ב דשנינו בתענית (כ"ט). דהיה ראוי לצום בעשירי באב שבו נשרף ההיכל, א"כ כשלא גמר התענית לא מקרי תענית בשביל חורבן ושריפת בהמ"ק, דבאמת עיקרו היה לעת ערב, ורובו נשרף בעשירי, אלא שקבעו התענית באתחלתא דפורענותא, וא"כ עיקר התענית הוא לעת ערב, וממילא כל שלא גמרו אינו יכול לומר "ביום צום תעניתנו".

עלייה לתורה בת"ב למי שאינו מתענה ויש לו יאהרצייט

בשו"ת לחם שלמה (או"ח סי' ק"ה סק"ב) הק' עמש"כ החת"ס דיש חיוב קרה"ת במנחה בת"ב משום דיומא קגרים כיון שהוא יום שנתחייב בקרה"ת שחרית ומנחה, והעיר עליו דגם במועד גופא אין קרה"ת במנחה, וא"כ מה שיש קרה"ת בת"ב במנחה אינו מצד שהוא יום מועד, אלא משום התענית כמו בכל ת"צ, וא"כ כמו שבכל ת"צ מי שאינו מתענה אינו עולה, ה"ה בת"ב. עוד הוסיף דבשו"ת רע"א (ח"א סי' כ"ד) נסתפק אם מי שאינו מתענה ביוהכ"פ יכול לעלות במנחה כיון שאין קורין ויחל כמו בכל ת"צ אלא פ' עריות, ולפ"ז כיון דהקריאה במנחה בת"ב היא בודאי משום ת"צ, דהא במועד אין קורין במנחה כלל, וגם קורין ויחל בת"ב, מהיכ"ת לומר שמי שאינו מתענה יכול לעלות לתורה במנחה.

בשו"ת קרן לדוד (או"ח סי' מ"ה) הק' על ראיית החת"ס מתענית חלום בשבת, דהרי בשבת אין שום קשר בין החיוב קרה"ת למצות עונג שבת באכילה, וא"כ מהיכ"ת לומר שמי שמתענה בשבת לא יוכל לעלות לתורה, ובפרט שההיתר שלו להתענות הוא משום דהתענית היא העונג שבת שלו ובתעניתו מקיים "וקראת לשבת עונג", משא"כ בת"ב דעיקרו של ת"ב הוא התענית, ולכן י"ל דמי שאינו מתענה בטל ממנו עיקר התענית ולא נתקן קרה"ת עבורו.

עוד יש להעיר דבשו"ע (סי' תקס"ו סי"ה) כ' יש מי שאומר שאין עומד לקרות בתורה בתענית ציבור מי שלא התענה או שאין בדעתו להשלים התענית (מ"ב סק"כ), והמ"ב (סק"ט) הביא בשם המ"א דהיינו דווקא במנחה שכל חיוב קרה"ת הוא מפני התענית, אבל כשחל התענית בשני וחמישי שקורין בתורה בשחרית בלא"ה, שפיר יכול לעלות אע"פ שקורין ויחל במקום פ' השבוע, אבל הביא שיש אחרונים שחולקים על המ"א וס"ל דגם בשני וחמישי אינו יכול לעלות, ומ"מ בדיעבד אם קראוהו לעלות בשחרית כשחל התענית בשני וחמישי, לכו"ע יעלה לתורה, ועי' במקור חיים (שם ד"ה יצא) דאפילו אם הוא חיוב כגון שיש לו יאהרצייט ג"כ לא יעלה לתורה, וע"ש במ"ב (סי' תקס"ו סק"א ושעה"צ סק"ד) שאינו מחלק בין ת"ב לשאר תעניות, ובכל אופן פסק דמי שאינו מתענה לא יעלה לתורה בין בשחרית (כשחל ביום א' ג' ד' ו') ובין במנחה.

מאידך גיסא במשנת יעב"ץ (או"ח סוסי' מ"ט) כ' דאמנם הוא פשוט דחולה שאוכל בת"ב אינו יכול לעלות לתורה לקריאת פ' ויחל במנחה כיון שאין עליו חיוב תענית, אבל כיון שבשחרית קורין "כי תוליד בנים", מסתבר לומר שאינה קריאה משום התענית אלא חובת היום, דהרי בת"ב מלבד שהוא יום תענית גם נוהג בו דיני אבילות, וקריאה זו היא מעין המאורע של ת"ב כמבואר בלבוש (סי' תקנ"ט ס"ד), ולכן כיון דהחולה נוהג בו דיני אבילות, אע"פ שאין עליו דין תענית שפיר עולה לתורה לקרה"ת בשחרית, והכי מבואר גם בשו"ת חלקת יעקב (ח"ג סי' ס"ט סק"ב) ובשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' רס"א) וכן משמע במהרש"ם בדע"ת (סי' תקנ"ט ס"ד).

עליה לתורה למי שאכל שיעורים בת"ב

חושאב"ס שמותר לו לאכול בת"ב, החליט לאכול פחות פחות מכשיעור כדי שיוכל להיות ש"צ ולעלות לתורה משום שיש לו יאהרצי"ט בו ביום, ויש להסתפק דכיון שהוא פטור מהתענית, אפשר אינו מחוייב בקרה"ת של התענית ואינו יכול לעלות לתורה אפילו אם למעשה נחשב שהוא מתענה כיון שאכל רק פחות פחות מכשיעור.

והנה נחלקו הפוסקים בגדר קרה"ת בת"ב, דאם החיוב הוא משום אבילות היום ולא משום התענית, גם מי שאינו מתענה יכול לעלות לתורה. בשו"ת חת"ס (או"ח סי' קנ"ז) נקט שעולה בין לקרה"ת בשחרית ובין במנחה בלי שום פקפוק, אבל משמעות המ"ב (סי' תקס"ו סק"א) שאין נ"מ בזה בין ת"ב לכל תענית, וי"א שעולה בשחרית שהקריאה היא משום היום (עי' רמב"ם הל' תפלה פ"ג הי"ח) ולא במנחה (הליכות שלמה על תפלה פ"ב ס"ז), וי"א שבת"ב שנדחה, כיון שהחולה אינו מצווה לצום בכלל, ואינו שייך לכל חיובי היום, לא יעלה לקרה"ת אפילו בשחרית, דשמא לא תיקנו קרה"ת רק למי ששייך לכל חיובי היום (שו"ת תשובות והנהגות ח"ב סי' רס"א).

בשו"ת מרחשת (ח"א סי' י"ד סק"ד) וכן מרן הגרשז"א זצ"ל (שש"כ פל"ט סוף הערה קכ"ב) נקטו כדבר פשוט שאם החולה אוכל פחות מכשיעור יכול לעלות לתורה, והכי מבואר גם במ"ב בהל' יוהכ"פ (סי' תר"ב סק"א) דהאוכל פחות מכותבת ביוהכ"פ לא מייטבא דעתיה כלל והרי הוא רעב ומעונה כבתחילה, והכי מבואר גם בשו"ע בהל' תענית (סי' תקס"ח ס"א) דאם נדר להתענות ואכל פחות מכזית לא איבד תעניתו.

אבל מרן הגר"ש"א זצ"ל פסק שאם אוכל כל היום פחות פחות מכשיעור, מסתבר לומר שאיבד תעניתו, ומש"כ בשו"ע ובמרחשת ובמ"ב מייירי כשאכל רק קצת כדי להחיות את נפשו (הובא בשבת שבתון עמוד רמ"א הערה ק"ד).

זמן הנחת תפילין בת"ב לחולה שצריך לאכול בבוקר

בשו"ת התעוררות תשובה (ח"א סי' ע"ב) נסתפק אם חולה שצריך לאכול בת"ב בבוקר ימתין מלהניח תפילין עד אחרי חצות כמבואר בשו"ע (סי' תקנ"ה ס"א) דנוהגים שלא להניח תפילין בת"ב שחרית, או שמא כיון דאסור לאכול לפני שקיים מצוה שמוטלת עליו כמו שמצאנו בלולב (סי' תרנ"ב ס"ב) ובמגילה (סי' תרצ"ב ס"ד), א"כ גם בת"ב אסור לו לאכול עד שיניח תפילין ואפילו בבוקר.

בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סי' רפ"ט ד"ה ולכאורה) כתב דלגבי חולה, חוץ מעצם התענית, חלין עליו דיני ת"ב לענין כל שאר הדינים, וכן לענין תפילין וציצית, וחלילה לעשות כהחדשים, ולכן ס"ל שיניח טו"ת רק במנחה ולא בבוקר.

בשו"ת זכרון יהודה (הגר"י גרינוואלד זצ"ל ח"א סי' י"ח) ג"כ ס"ל הכי, והביא ראיי מהמבואר בטור (סי' תקנ"ה) דהמהר"ם מרוטנבורג ס"ל דבת"ב אין להניח תפילין כמו ביום ראשון של אבל שאין יום מר יותר ממנו, יום קביעות בכיה לדורות. אבל הרא"ש והרמב"ן והר"ן ס"ל דחייב בתפילין, ובשיטת הרמב"ם נחלקו הראשונים, והאריך הב"י בשיטת שאר הראשונים בזה, וסיים דנהגו העולם שלא להניח תפילין בתפילת שחרית, ובמנחה מניחים אותם. לפ"ז כ' בשו"ת זכרון יהודה דלפי המנהג שאין מניחים תפילין בבוקר כדי לחוש למש"כ המהר"ם ברוטנבורג, שהוא כמו יום הראשון של אבל שאין יום מר יותר ממנו, א"כ בחולה אדרבה צריך עוד יותר לעשות דבר המזכירו ביום המר והנמהר בעוה"ר, להתמרמר ולהתאבל על חורבן בהמ"ק על ידו, ולכן למעשה הורה שלא יניח בבוקר.

וכן פסק מרן הגרשז"א זצ"ל (שש"כ פסיב הערה ק"ח), אלא שהוסיף דמ"מ אם יאכל אחר חצות יניח תחילה תפילין, ואח"כ כשיתפלל מנחה יניחם פעם שניה.

מאידך גיסא בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סי' קל"ג סק"ב) פסק דאם החולה שאוכל בת"ב מתפלל שחרית בביתו ביחידות, יתפלל בתפילין, אבל אם מתפלל שחרית בביהכ"ס יתפלל בלא תפילין, ובביתו יניחם ויקרא ק"ש בתפילין אפילו אחרי סוף זמן ק"ש (ודלא כשיטת המ"ב סי' תקנ"ה סק"ה), ואח"כ כשמתפלל מנחה יניח תפילין עוד פעם כדי שלא לפרוש מן הציבור.

תרופות בת"ב

מי שמותר לו לצום אלא שצריך ליטול תרופות בת"ב, כ' הפוסקים (בה"ט סי' תקס"ז סק"ז, וכה"ח שם סקט"ז, ושו"ת שבט הלוי ח"י סי' פ"א סק"א) דמותר לבלוע תרופה מרה בתענית, והסביר מרן בעל האג"מ זצ"ל (קובץ לתורה והוראה חוברת ט' עמוד 13) דהוי כבליעת צרורות ואינה אכילה אפילו מדרבנן, דלא שייך אחשביה כשכוונתו לרפואה, ואם אינו יכול לבלוע התרופה בלי לגימת מים, נקטו הפוסקים שימרר המים כדי שלא יהנה מהם, אבל מרן הגרשז"א זצ"ל (הליכות שלמה מועדים ח"ב פט"ז סי' ג) חידש דמותר לו לשתות מעט מים כפי צורך הבליעה, וא"צ לפגום טעם המים כמו שמחמירים ביוהכ"פ, וכן פסק מרן בעל האג"מ זצ"ל (בקובץ לתורה והוראה הנ"ל).

נטילת ידים למי שאוכל פת בתשעה באב

בשו"ת מהרי"ל דיסקין (קו"א סי' ה' סקס"ח) נסתפק בדינו של חולה האוכל בת"ב, האם נוטל ידיו כשאוכל פת, או שמא עדיף שיאכל בלי נט"י, אבל הרבה פוסקים כ' שנוטל ידיו עד הפרק כיון שאינה רחיצה של תענוג (כה"ח סי' תקנ"ד סקנ"ג, ושו"ת לבושי מרדכי מה"ת יו"ד סי' י"א סק"ג, ושש"כ פל"ט הערה ק"ו בשם מרן הגרשז"א זצ"ל, ושו"ת שבט הלוי ח"ח סי' קל"ט, ושו"ת להורות נתן ח"ב סי' מ"ב), אמנם י"א דנכון שיאכל דברים שאינם צריכים נט"י כדי שלא יעבור על איסור רחיצה (שערים המצויינים בהלכה קו"א סי' קכ"ד סק"ב), ויש אנשי מעשה שנמנעו מלאכול פת מחמת הספק אם צריכים לומר נחם בברהמ"ז (עי' בשו"ת דברי יציב ח"ב סי' רמ"ד).

האם מותר לומר "על נהרות בבל" בסוף הסעודה

בתורת היולדת (פמ"ח סק"ד) נסתפק אם מותר לומר "על נהרות בבל" לפני ברהמ"ז, דאע"פ שת"ב אסור בתלמוד תורה, מ"מ אפשר הכא שרי כיון שפרק זה עוסק בענין החורבן.

והנה יש להעיר, דמבואר בראשונים שהמנהג היה לומר המזמור הזה אחרי מעריב לפני התחלת אמירת הקינות כמבואר במחזור ויטרי (סי' רס"ז) ובספר המנהיג (ה' תשעה באב), ולפ"ז חולה שאוכל בת"ב בודאי מותר לו לומר מזמור זה בסוף הסעודה לפני ברהמ"ז.

מים אחרונים

האוכל פת בתשעה באב יטול מים אחרונים לפני ברהמ"ז, דאין זו רחיצה של תענוג (שו"ת רבבות אפרים ח"א סי' שפ"ד).

אמירת "נחם" בברהמ"ז

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ז) דהאוכל בת"ב אומר נחם בברהמ"ז, וכן פסק הח"א (כלל קל"ה סוסכ"ג) דאומרו בכל פעם שאוכל, דהרי מדינא צריך לאומרו גם בכל התפלות, אלא שלא נהגו כן בתפלות, משא"כ באכילה שאין בזה מנהג, אבל המ"ב (שם סק"ה) כ' דבשעי"ת הביא כמה אחרונים שמפקפקים ע"ז, וגם בביאור הגר"א נוטה שלא לאמרו משום שלא קבעוה אלא בתפלה, ומיהו לכו"ע אם לא אמרו אין מחזירין אותן, וע' בכה"ח (שם סק"א) שכתב דכיון דאיכא מחלוקת בדבר יש לחוש משום הפסק, ולכן יש לאמרו בתוך הרחמן, וע"ע בשו"ת דברי יציב (או"ח ח"ב סי' רמ"ד) שנתן כמה וכמה טעמים למה יש ענין לומר נחם דווקא בברהמ"ז.

מקצת דיני אבל תוך ה"שבעה" בתשעה באב

הליכה לבית הכנסת

כ' בשו"ע (סי' תקנ"ט ס"ו) שאם יש אבל בעיר, הולך לביהכנ"ס בלילה, וגם ביום עד שיגמרו הקינות. המ"ב (סק"ד) מביא מחלוקת אם מותר לו לצאת גם תוך ג' ימים ראשונים, וסיים שהגר"ש קלוגר זצ"ל הכריע שלא ילך בלילה כיון שיש רק מעט קינות, אבל ביום שיש הרבה קינות, וצער הוא לו אם לא ילך שרי, ואחר ג' ימים מותר לו לילך גם בלילה. בכל אופן אינו הולך להתפלל מנחה בביהכנ"ס.

שינוי מקומו בביהכנ"ס

כ' הרמ"א (סי' תקנ"ט ס"ד) שבת"ב אין הציבור צריכים לשנות את מקומותיהם בביהכנ"ס, והסביר המ"ב (סק"א) שדיינו במה שאנו מראין סימני אבלות במה שאנו יורדים מהספסלין ויושבים על הארץ, וכתב המהרי"ל דגם האבל אינו צריך לשנות את מקומו בביהכנ"ס בת"ב (חזון למועד להג"ר חנוך זונדל גרוסברג זצ"ל פט"ז ס"ז בשם המהרי"ל הלי' ת"ב אות י"ב עמוד רמ"ו).

שליח ציבור

מנהג העולם שהאבל יכול להיות ש"צ בת"ב, ומרן הגרשז"א זצ"ל הוסיף דגם לפי אלו הסוברים שבכל הימים שאין אומרים "למנצח" אינו עובר לפני התיבה, שאני ת"ב שהכל עצבים ואבלים בו (הליכות שלמה על תפלה פי"ח הערה כ"ד), אמנם בסידור יעב"ץ כ' שאין לאבל להיות ש"צ בת"ב כיון שנקרא מועד, ועוד שלא להגביר כח הדין.

עליה לתורה

מותר לאבל לעלות לתורה ולהפטיר בשחרית בת"ב, משום שכולם אסורים בלימוד התורה כמותו, ומה שמותר לכולם ללמוד, וקורין בדברים הרעים, מותר גם לו (שעי"ת סי' תקנ"ד סק"א בשם המחזיק ברכה, ופתי"ש יו"ד סי' שפ"ד סק"א), וגם יכול להיות הבעל קורא בשחרית (זר התורה להג"ר חנוך זונדל גרוסברג זצ"ל פ"י סצ"ה בשם כמה אחרונים), אבל אינו עולה לתורה במנחה כיון שקורין "ויחל" (שו"ת לב חיים ח"ב סי' קס"ז).

ניחוס אבלים בתשעה באב

יש להסתפק אם מותר לנחם אבלים בת"ב. באג"מ (או"ח ח"ה סי' כ' סק"ב) פשיטא ליה דאין לנחם אבלים עד חצות דאין לדבר אז דברי תנחומין, ורק אם מוכרח לצאת מן העיר אחרי חצות ולא יחזור עד אחרי ימי האבילות, מסתבר לומר שילך לבית האבל אפילו בליל ת"ב, משום דעצם ביאתו לבית האבל כדי לנחמו כבר נכלל במצות ניחוס אבלים אע"פ שאינו מנחמו בדברים, ולכן יקיים מה שאפשר, וגם יכול לומר "המקום ינחם אותך בתוך שאר אבלי ציון וירושלים" אפילו קודם חצות.

אבל בשו"ת להורות נתן (ח"י סי' נ"ב סק"ד) כ' דפשוט דמותר לנחם אבלים בת"ב, דהרי חז"ל תקנו לומר "נחם" בתפלת שמו"ע, הרי מבואר דשייך לקבל נחמה בת"ב על חורבן ירושלים, וממילא גם יכול לומר "המקום ינחם אתכם בתוך שאר אבלי ציון וירושלים". ועוד דמבואר בשו"ע (סי' תקנ"ז ס"א) שבת"ב אומר בבונה ירושלים נחם ה' אלוקינו את אבלי ציון וכו', וכי המ"ב (סק"א) דמסתימת המחבר משמע שדעתו שיאמרו בכל התפלות, וכן הוא המנהג בירושלים, אבל במדינותינו המנהג כמו שכתב הרמ"א שאין אומרים נחם אלא בתפילת מנחה.

הרי מבואר דלשיטת המחבר שייך נחמה כבר מבערב, ואפילו לשיטת הרמ"א, הרי הרמ"א פסק שם דמי שאכל בת"ב יאמר נחם בברהמ"ז, ומשמע דהיינו אפילו כשאוכל בליל ת"ב, ואע"ג דלפי הרמ"א אין אומרים נחם במעריב ובשחרית, שאני ברהמ"ז דליכא מנהג לכן יש לאומרו (ע"ש במ"א). לפ"ז גם ניחוס אבלים מותר בערבית ובשחרית, והרי אומרים פסוקי נחמה בלילה אחר הקינות, ולכן משמע דשייך לנחם גם בלילה. עוד הוסיף שם דאינו בגדר שאילת שלום שאסורה בת"ב כמבואר בשו"ע (סי' תקנ"ד ס"ב), דהרי כל אבל אסור בשאילת שלום כמבואר בהל' שמחות (יו"ד סי' שפ"ו ס"א) ואעפ"כ מותר לנחמו, וא"כ ה"ה דמותר לנחם אבלים גם בתשעה באב.

רשימת דברים שמותר ללמוד בהם בתשעה באב

- מגילה איכה עם מפרשים, מדרש איכה רבה, ילקוט שמעוני, מדרש לקח טוב, מדרש זוטא.
- ספר ירמיה [בדברים הרעים] עם מפרשים [אחר חצות היום מותר גם דברי נחמה].
- ספר ישעיה [בדברים הרעים] עם מפרשים [אחר חצות היום מותר גם דברי נחמה].
- ספר תהלים פרקים ע"ט פי פ"ג קל"ז עם מפרשים.
- ספר תהלים פרקים י"ד נ"ג (עי' רש"י), מ"ב מ"ג (עי' רש"י) ע"ד.
- ספר איוב עם מפרשים.
- גמ' ברכות פרק מאימתי דף ג ע"א א"ר יוסי... עד שולחן אביהם.
- גמ' יומא פרק שבעת ימים מדף ט ע"ב מקדש ראשון... עד דף י ע"א על בני ישראל.
- גמ' יומא פרק אמר להם הממונה דף לח ע"ב מיתב רבינא מעשה בדואג... עד כהן ונביא.
- גמ' יומא פרק הוציאו לו מדף נג ע"ב דתניא ר"א אומר... עד דף נד ע"א ועתודותיהם שושתי.
- גמ' תענית בפרק בשלשה פרקים מדף כח ע"ב ה' דברים... עד דף ל ע"ב כל עיקר.
- גמ' מועד קטן פרק אלו מגלחין מדף יט ע"ב הקובר את מתו... עד דף כט ע"א לך לשלום הלך והצלח.
- גמ' גיטין פרק הניזקין מדף נה ע"ב אמר רבי יוחנן מאי דכתיב... עד דף נח ע"א בנר אחד.
- גמ' בבא בתרא פרק חזקת הבתים דף ס ע"ב ת"ר כשחרב הבית... עד סוף הפרק.
- גמ' סנהדרין פרק חלק מדף קד ע"א איכה ישבה בדד... עד ע"ה אלו מלמדי תינוקות.
- גמ' ירושלמי תענית מפרק ד' הלכה ה' עד סוף הלכה ו'.
- גמ' ירושלמי מועד קטן מפרק ג' הלכה ה' עד סוף המסכתא.
- מדרש שוחר טוב תהילים קלו, ילקוט שמעוני תהילים פרק קלו.
- תנא דבי אליהו פרק ל'.
- מדרש אלה אזכרה על עשרה הרוגי מלכות.
- מדרש זוטא מגילת איכה.
- פסיקתא דרב כהנא פ"ג דברי ירמיהו, פ"ד שמעו, פט"ו איכה.
- פסיקתא רבתי דרב כהנא פכ"ז דברי ירמיהו, פכ"ה שמעו דבר ה', פכ"ט על נהרות בבל, פ"ל בכה תבכה.
- פסיקתא רבתי פכ"ו בעת שסרחה, פכ"ז שמעו, וימלך, פכ"ח על נהרות בבל, פכ"ט בכה תבכה, פ"ל איכה.
- רמב"ם טור שו"ע הלכות תשעה באב. [ובראשונים ר"ף ורא"ש ומרדכי סוף מסכת תענית ועוד].
- רמב"ם טוש"ע הלכות אבילות [ובראשונים ר"ף ורא"ש ומרדכי סוף מס' מו"ק, רמב"ן בתורת האדם ועוד].
- רמב"ן קינה על חרבות ירושלים.
- כד הקמח לרבנו בחיי - אבל ד'.
- מנורת המאור נר ה' כלל ג' חלק ב' פרקים ד' [שה] ה' [שו] ו [שז].
- יערות דבש [אחר חצות היום] ח"א - דרוש ד, י, יב, יג. ח"ב - דרוש ג, ו.
- מסילת ישרים סוף פרק יט מד"ה ודבר זה... עד סוף ד"ה ועל העדר זה.